

ΕΛΕΝΗ Δ. ΜΠΕΛΙΑ

Μνήμη Κώστα Δεμερτζή

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΡΟΣΙΝΗ

Ἡ μέχρι τώρα ἔρευνα γιὰ τὸν Γ. Δροσίνη ἔχει ἐπικεντρώσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στὸ ποιητικὸ καὶ λογοτεχνικὸ τοῦ ἔργο¹. Ὁ Δροσίνης ὅμως ἐκάλυψε εὐρὺ φάσμα δραστηριοτήτων, μὲ κυριώτερες τὴν ἐκδοτικὴ καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴ. Τὴν δραστηριότητα τοῦ Δροσίνη στὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως μοῦ εἶχε ἐπισημάνει πρὶν ἀπὸ χρόνια ὁ ἀλησμόνητος Κώστας Δεμερτζής, ὁ ὁποῖος ἐσχεδίαζε νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ θέμα. Κατὰ τὴν ἔρευνα μου γιὰ τὴν σύνθεση τῆς ἱστορίας τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων² τὴν ἐπισημάνει αὐτὴ ἐπιβεβαίωσαν συνεχῶς οἱ διαθέσιμες πηγές. Ἀπὸ τὴν σχετικὴ ἔρευνα προέκυψε ὅτι οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαίδευση ἐκδηλώνονται σὲ δύο κυρίως τομεῖς: στὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ στὸν ἐκδοτικὸ. Στὴν πρώτη περίπτωση οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Δροσίνη ἀφοροῦν ἄμεσα ζητήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐκδηλώνονται κυρίως μέσα ἀπὸ τὶς σχετικὲς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων³. Στὴν δεύτερη περίπτωση οἱ παρεμβάσεις στὴν ἐκπαίδευση εἶναι ἔμμεσες: ὁ Δροσίνης χρησιμοποιοῦ ὠρισμένες ἐκδόσεις του⁴ ὡς βῆμα προβληματισμοῦ γιὰ τὰ ἐκπαι-

1. Βλ. Γεωργίου Δροσίνη, *Ἄπαντα*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιάννης Παπακώστας, τόμ. Α' - ΣΤ', [στὸ ἐξῆς Γ. Δροσίνη, *Ἄπαντα*], Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1995-1999. Βλ. ἐπίσης τὰ σχετικὰ ἀφιερῶματα γιὰ τὸν Δροσίνη εἰς: *Ἑλληνικὴ Δημιουργία*, τόμ. Δ', ἀρ. 44, 1949, καὶ τόμ. Ζ', τευχ. 71, 1951, *Νέα Ἑστία*, τόμ. 50, ἀρ. 583, 1951.

2. Ἑλένη Μπελιᾶ, *Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999*, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1999.

3. Ἑλένη Μπελιᾶ, *Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999*, ὁ.π.

4. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὸ περιοδικὸ *“Ἐθνικὴ Ἀγωγή”*, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὴν οἰκεία θέση. Βιβλιογραφικὴ παρουσίαση τοῦ περιοδικοῦ βλ. εἰς Κ. Δεμερτζή, *Τὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” τοῦ Γ. Δροσίνη*, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1988.

δευτικά πράγματα, σὲ ἄρθρα του δὲ καὶ αὐτοτελῆ δημοσιεύματα⁵ ὑπηρετεῖ τὴν διάδοση τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν ἀγωγή.

* * *

Ὁ Γεώργιος Δροσίνης, γιὸς τοῦ Χρήστου καὶ τῆς Ἀμαλίας Δροσίνη, ἐγεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1859. Τόπος καταγωγῆς του ἦταν τὸ Μεσολόγγι· ὁ παππούς του Γεώργιος, ὀπλαρχηγὸς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἔπεσε μαχόμενος τὸ 1826 κατὰ τὴν Ἑξοδο τοῦ Μεσολογγίου· ὁ προπάππος του Ἀναστάσιος ἦταν “Πρωτοκλέφτης” στὰ Ἀγγραφα⁶. Μετὰ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του, ὁ Δροσίνης ἐφοίτησε γιὰ μικρὸ διάστημα στὴν Νομικὴ καὶ τὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν· κατὰ τὴν τριετία 1885-1888 ἐφοίτησε συστηματικώτερα στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας· ἐν τῷ μεταξύ, τὸ 1882, ὁ Δροσίνης ἔγινε μέλος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσός”⁷.

Τὸ 1888 ὁ Δροσίνης ἐπιστρέφει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγκαθίσταται στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ πραγματοποιεῖται σὲ ἐποχὴ ποὺ σφραγίζεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Χαρίλ. Τρικούπη καὶ τὴς προσπάθειές του γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου βίου· καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς δημιουργικὲς ἀναζητήσεις τῆς γενιᾶς τοῦ 1880 καὶ οἱ δύο προοπτικὲς εὐνοοῦν ἐκσυγχρονιστικὲς προσπάθειες στὸν τομεὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Στὰ πλαίσια αὐτά, καὶ παράλληλως πρὸς τὴν λογοτεχνικὴ καὶ ποιητικὴ τοῦ δημιουργοῦ⁸, ὁ Δροσίνης ἀναπτύσσει ἐντὸν δραστηριότητά στὸν ἐκδοτικὸ τομεὰ καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς. Ἐτοί, συμμετέχει στὸν κύκλο τῆς “Ἑστίας”, ὅπου δέχεται τὴν ἐπίδραση τοῦ Νικ. Πολίτη σχετικὰ μὲ τὴν παράδοση καὶ τὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ. Τὸ 1889 μάλιστα ὁ Δροσίνης ἀναλαμβάνει μαζὶ μὲ τὸν Νικ. Πολίτη τὴν διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ “Ἑστία”⁹, τὴν ὁποία διετήρησε μὲ τὸν Πολίτη μέχρι τὸ 1891 καὶ μόνος μέχρι τὸ 1894, ὅποτε παρεχώρησε τὸ περιοδικὸ στὸν Γρηγ. Ξενόπουλο καὶ ἱδρυσε τὴν ὁμώνυμη

5. Πρόκειται γιὰ τὴν σχετικὴ ἀρθρογραφία τοῦ Δροσίνη στὰ περιοδικὰ “Ἑστία” καὶ “Μελέτη” καὶ γιὰ τὰ βιβλία του στὶς σειρές τῶν ἐκδόσεων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Βιβλιογραφικὴ ἀναγραφή τῶν ἔργων τοῦ Δροσίνη βλ. εἰς Γιάννης Παπακώστας, Βίκυ Πάτσιου, Ἀγγελικὴ Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Βιβλιογραφία Γεωργίου Δροσίνη*, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, 1991.

6. Βιογραφικὰ τοῦ Δροσίνη βλ. εἰς Γ. Δροσίνης, *Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου*, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιάννης Παπακώστας, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, τόμ. Α΄, 1985, σ. 23, τόμ. Β΄, 1982, σσ. 19, 213-242.

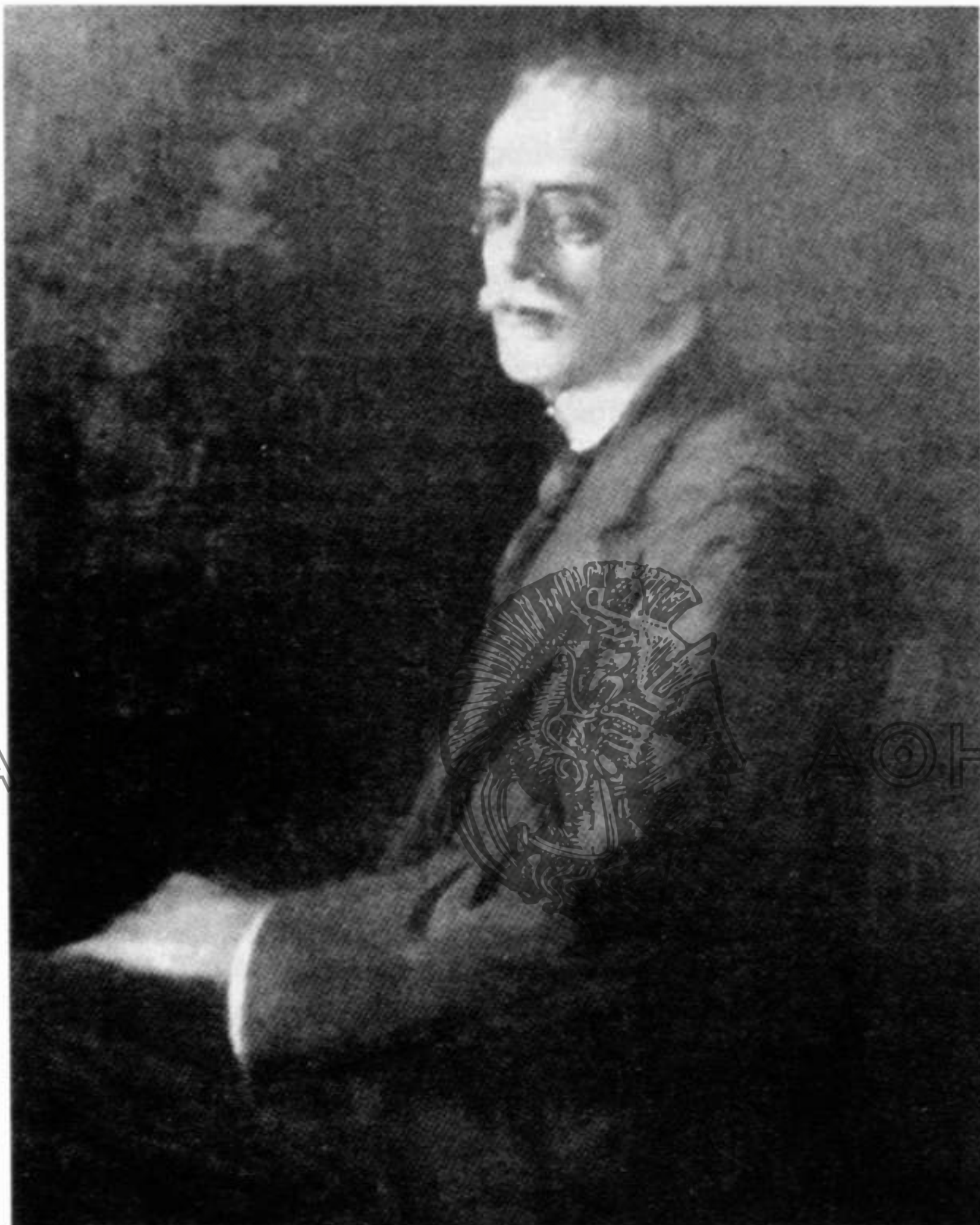
7. Κ. Βοβολίνης, *Τὸ Χρονικὸν τοῦ “Παρνασσοῦ” (1865-1950)*, Ἀθήνα, Φιλολογικὸς Σύλλογος “Παρνασσός”, 1951, σ. 144.

8. Βλ. Γεωργίου Δροσίνη, *Ἄπαντα*, ὁ.π.

9. Ἡ ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ ἄρχισε τὸ 1876 ἀπὸ τὸν Παῦλο Διομήδη· τὸ 1881 τὸ περιοδικὸ ἀνέλαβε ὁ Γ. Κασδόνης, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν ἱδρυση τοῦ ὁμωνύμου βιβλιοπωλείου, τὸ παρεχώρησε στὸν Νικ. Πολίτη καὶ τὸν Γ. Δροσίνη.

1. Γεώργιος Δροσίνης.

έφημερίδα “Εστία”, την οποία παρεχώρησε τὸ 1897 στὸν Ἀδωνι Κύρου. Ἐν τῷ μεταξὺ μετέχει στὴν ἔκδοση, τὸ 1890, τῆς καθημερινῆς ἑφημερίδας “Τὸ Ἀστὺ”, φύλλο μὲ σαφῆ προσανατολισμὸ τὴν ἀνανέωση τοῦ δημοσίου βίου. Ἀκολουθώντας τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὁ Δροσίνης ἔγινε μέλος τῆς ἰδρυθείσης τὸ 1894 Ἑθνικῆς Ἑταιρείας¹⁰, ἡ ὁποία εἶχε περιλάβει στοὺς κόλπους τῆς στρατιωτικούς, διαπρεπῆ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ διανοουμένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Σπυρ. Λάμπρος καὶ ὁ Νικ. Πολίτης, ὁ Κ. Παλαμᾶς, ὁ Γρηγ. Ξενόπουλος, ὁ Ἄνδρ. Καρκαβίτσας, ὁ Δημ. Βικέλας. Τότε ἐκδίδει σὲ δύο τόμους, τὸ 1894 καὶ τὸ 1896, τὸ ἡμερολόγιο “Νέα Ἑλλάς”¹¹, τὸ δὲ 1898 ἰδρύει τὸ περιοδικὸ “Ἑθνικὴ Ἀγωγή”¹², στὸ ὁποῖο ἔδωσε χαρακτῆρα ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐθνοπαιδαγωγικὸ. Τὸ 1899 ὁ Δροσίνης κατατάσσεται στὰ ἰδρυτικὰ μέλη τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων καὶ ἐκλέγεται Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου, θέση τὴν ὁποία διετήρησε σχεδὸν ἐπὶ πενήντα χρόνια¹³.

Τὸ 1908 ὁ τότε Ὑπουργὸς Παιδείας Σπ. Στάης ἀνέθεσε στὸν Δροσίνην τὴν διεύθυνση τοῦ Τμήματος τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως¹⁴, θέση ἀπὸ τὴν ὁποία μετεπήδησε τὸ ἐπόμενο ἔτος στὸ νεοῖδρυθὲν στὸ Ὑπουργεῖο “Γραφεῖον Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν”. Στὸ τέλος τοῦ 1921 ὁ Δροσίνης ἀπελύθη ἀπὸ τὴν θέση του γιὰ νὰ ἐπανέλθῃ σὲ αὐτὴ μὲ τὴν πολιτειακὴ μεταβολὴ τοῦ 1922. Τότε τοῦ ἀνετέθη ἡ διεύθυνση τοῦ νεοσυστατοῦ “Ἑθνικοῦ Μουσείου τῶν Κοσμητικῶν Τεχνῶν”, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐγκατασταθῇ στὸ Τζαμί πίσω ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι. Στὴν θέση αὐτὴ ὁ Δροσίνης παρέμεινε μέχρι τὸ 1926, ὅποτε εἰσηλθε στὴν νεοῖδρυθεῖσα Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Στὸν Μεσοπόλεμο, καὶ κατὰ τὸ διάστημα 1922-1936, ὁ Δροσίνης ἐξέδωσε σὲ δέκα πέντε τόμους τὸ “Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος”¹⁵.

* * *

Οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνην στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα ἐντάσσονται

10. Στὰ “Σκόρπια Φύλλα” (δ.π., τόμ. Β΄, σσ. 155-163) ὁ Δροσίνης ἐκθέτει παραστατικὰ τὰ τῆς μνήσεώς του στὴν Ἑταιρεία ἀπὸ τὸν Παῦλο Μελά.

11. Βλ. Κ. Δεμερτζῆς, “Νέα Ἑλλάς”. Ἐνα ἡμερολόγιο μὲ διευθυντὲς τοὺς Γ. Δροσίνην καὶ Γ. Κασδόνη, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1991.

12. Κ. Δεμερτζῆς, Τὸ περιοδικὸ “Ἑθνικὴ Ἀγωγή” τοῦ Γ. Δροσίνην, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, δ.π.

13. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, δ.π., σσ. 47, 312, 315.

14. Ὁ Δροσίνης περιγράφει τὰ τῆς θητείας του στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας στὰ “Σκόρπια Φύλλα”. Βλ. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, δ.π., τόμ. Β΄, 1982, σσ. 213-242 (Τὸ πέρασμά μου ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον).

15. Κ. Δεμερτζῆς, Τὸ “Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος” τοῦ Γ. Δροσίνην, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1986.

σέ ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων που ανεπτύχθησαν στα πλαίσια μιᾶς ἐποχῆς, 1880-1910, ἡ ὁποία ἐσφράγισε τὰ ἑλληνικά πράγματα σέ πολλοὺς τομεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ στὸν ἐκπαιδευτικό. Τὸ αἶτημα τῆς περιόδου αὐτῆς γιὰ τὴν ἀνόρθωση τοῦ κράτους εἶχε προκαλέσει ἔντονο προβληματισμὸ γιὰ τὸν ρόλο τῆς ἐκπαιδεύσεως, βάση τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ ἐπαναπροσδιορισμὸς τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ρόλου τῆς, ἐπαναπροσδιορισμὸ τὸν ὁποῖο ὑπαγόρευαν δύο παράγοντες: ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ κοινωνικὸς. Στὴν πρώτη περίπτωση, καὶ στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ἔπρεπε νὰ ἀνταποκριθῇ στὶς ἀπαιτήσεις γιὰ εὐρεῖα διάδοση τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως στὶς ὑπόδουλες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες, καὶ ἰδιαίτερα σέ ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες ὑφίσταντο ἀσφυκτικὴ πίεση ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό ἄλλων ἐθνοτήτων¹⁶. Στὴν δεύτερη περίπτωση ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς τάξεως ἐπέβαλλε ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς. Γιὰ τὸ τελευταῖο ζήτημα ὁ σχετικὸς προβληματισμὸς συνοψίζεται ὡς ἑξῆς: καθολικὴ βασικὴ ἐκπαίδευση, ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος, διδακτικὰ βιβλία σέ ἀπλὴ γλῶσσα, ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση¹⁷.

Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν, οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνη στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα κινοῦνται μεταξὺ τοῦ ἀτομικοῦ ἐπιπέδου καὶ τοῦ συλλογικοῦ, ἔρχονται δὲ κάθε φορὰ νὰ ἀπαντήσουν σέ προβληματισμοὺς καὶ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς τους. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ περιεχόμενό τους, οἱ δραστηριότητες αὐτὲς ἐκτείνονται στοὺς ἑξῆς τομεῖς: ὁργάνωση καὶ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως, δημιουργία ὑποδομῆς γιὰ τὴν βελτίωση τῆς διδασκαλίας στὰ σχολεῖα, ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση, ἀγωγή.

Στὶς παρυφῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ Γ. Δροσίνη εὐρίσκονται καὶ οἱ δραστηριότητές του σχετικὰ μὲ τὴν ψυχαγωγία καὶ τὴν μόρφωση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων, στὶς ὁποῖες ἐντάσσονται οἱ ἐκδόσεις παραμυθιῶν, καὶ ἡ παιδαγωγικοῦ ἢ ἐγκυκλοπαιδικοῦ περιεχομένου ἀρθρογραφία¹⁸ του σέ περιοδικά, ὅπως ἡ “Ἐστία” καὶ ἡ “Διάπλασις τῶν παίδων”. Καὶ οἱ δραστηριότητες αὐτὲς ἐντάσσονται στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ παραμῦθι ὡς μέσο ψυχαγωγίας καὶ ἀγωγῆς, ἃς σημειωθῇ ἡ μετάφραση καὶ ἐκδοση, τὸ 1873, τῶν παραμυθιῶν τοῦ Ἀντερσεν ἀπὸ τὸν Δημ. Βικέλα¹⁹. Ἐξ ἄλλου, σχετικὰ μὲ τὴν παιδικὴ ψυχαγωγία καὶ ἀγωγή, ἃς ση-

16. Ἑλένη Μπελιᾶ, *Ἐκπαίδευση καὶ ἀλυτρωτικὴ πολιτικὴ. Ἡ περίπτωση τῆς Θράκης, 1856-1912*, Θεσσαλονίκη, IMXA, 1995, σσ. 157-185.

17. Ἀλ. Δημαρᾶς, *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε*, τόμ. Β', 1895-1967, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, 1974, σσ. κα' - μστ'.

18. Γιάννης Παπακώστας, Βίκυ Πάτσιου, Ἀγγελικὴ Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Βιβλιογραφία Γεωργίου Δροσίνη*, ὁ.π.

19. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο *Παραμύθια Δανικά*.

μειωθούν τὰ κλασικά ἔργα “Γεροστάθης” τοῦ Λ. Μελά καὶ “Λουκῆς Λάρας” τοῦ Δημ. Βικέλα, ἡ ἔκδοση, τὸ 1879, τοῦ περιοδικοῦ “Ἡ Διάπλασις τῶν παίδων”²⁰ ἢ τὰ σχετικά ἔργα τοῦ Γ. Βιζυηνοῦ καὶ τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου, ἢ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτ. Κουρτίδη καὶ τοῦ Ἰω. Πολέμη, ἰδιαίτερα στὴν σειρὰ “Παιδικὴ Βιβλιοθήκη” τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων²¹.

Στὴν παροῦσα μελέτη παρακολουθοῦνται οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνη στὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως μέσα ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀτομικὲς του προσπάθειες, μέσα ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες του γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, μέσα ἀπὸ τὶς ἐνέργειές του μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ δημοσίου λειτουργοῦ.

Ι. ΑΤΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ

1. ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τὸ ἔτος 1884 σηματοδοτεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τοῦ Γ. Δροσίνη στοὺς προβληματισμοὺς καὶ στὶς ἐνέργειες τῆς ἐποχῆς του γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα. Μετὰ ἀπὸ παρέμβαση τοῦ Νικ. Πολίτη, ὁ ὁποῖος ἦταν τότε Τμηματάρχης τοῦ Υπουργείου Παιδείας, στὸ Πρόγραμμα²² τοῦ 1884 γιὰ τὴν Μέση Ἐκπαίδευση εἰσάγεται στὰ “ἐλληνικά” σχολεῖα τὸ μάθημα τῶν νέων ἐλληνικῶν²³. Τὸ Πρόγραμμα καθώριζε καὶ γιὰ τὶς τρεῖς τάξεις τῶν σχολείων αὐτῶν “Ἀναγνώσιν τεμαχίων συγγραμμάτων νεωτέρων Ἑλλήνων λογογράφων καὶ ποιητῶν. Ἀνάπτυξιν τῶν ἀναγινωσκομένων. Ἀπαγγελίαν καὶ ἀποστήθισιν ποιημάτων”. Καθώριζε ἐπίσης ὄχι μόνον τοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰ κείμενα ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπιλεγοῦν ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν συγγραφέων.

Τότε ὁ νεαρὸς Δροσίνης δραστηριοποιεῖται καὶ συνεργάζεται μὲ τὸν Γ. Κασδόνη γιὰ τὴν σύνταξη σχετικοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου. Ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας αὐτῆς ἦταν συλλογὴ μὲ τίτλο “Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα”²⁴, ἡ

20. Βίκυ Πάτσιου, *Ἡ Διάπλασις τῶν παίδων (1879-1922)*. Τὸ πρότυπο καὶ ἡ συγκρότησή του, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987.

21. Ἑλένη Μπελιᾶ, *Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων*. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 80-82, 330.

22. Τὸ Πρόγραμμα, ὅπως ὠρίζετο σὲ Β.Δ. τῆς 23.6.1884, βλ. εἰς Δανιὴν Ἀντωνίου, *Τὰ προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987, σσ. 243-256.

23. Ἀλ. Δημαρᾶς, *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε*, τόμ. Α΄ 1821-1894, Ἀθήνα 1973, σ. μγ΄. Εἰδικώτερα βλ. Β. Τόγιας, *Τὸ μάθημα τῶν νέων ἐλληνικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση*. Ἱστορικὴ θεώρηση (1833-1967), τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 118-119. Ἄς σημειωθῇ ὅτι σχετικὴ πρόβλεψη, προκειμένου γιὰ τὰ γυμνάσια, ὑπῆρχε στὸ νομοσχέδιο Γ. Μίληση τὸ 1877· βλ. Ἀλ. Δημαρᾶς, ὁ.π., τόμ. Α΄, σσ. 228-229.

24. Γ. Δροσίνης - Γ. Κασδόνης, *Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα πρὸς χρῆσιν τῶν ἐλλή-*

όποια έξεδόθη τὸ 1884 σὲ τρεῖς τόμους, ἓνα γιὰ κάθε μία ἀπὸ τὶς τρεῖς τάξεις τῶν “ἐλληνικῶν” σχολείων. Τὸ ἴδιο ἔτος ἔξεδόθησαν δύο ἀκόμη συλλογές: τοῦ Εὐαγγ. Κοφινιώτη μὲ τίτλο “Ἀναγνώσματα Νεωτέρων Ἑλλήνων Λογογράφων καὶ Ποιητῶν” καὶ τοῦ Χαρισ. Πουλίου μὲ τίτλο “Νεοελληνικὴ Ἀνθολογία”. Καὶ οἱ τρεῖς συλλογές ἐνεκρίθησαν ὡς σχολικὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὰ “ἐλληνικά” σχολεῖα²⁵.

Ἡ συλλογὴ Δροσίνη - Κασδόνη, μὲ τὴν ὁποία εἰσάγεται ὁ ὅρος “Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα”, ὅρος ποὺ καθιερώθηκε στὴν συνέχεια προκειμένου γιὰ τὰ σχετικὰ διδακτικὰ βιβλία, περιλαμβάνει περὶ καὶ ποιήματα ἐκπροσώπων τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν κειμένων ἔχει γίνεи σύμφωνα μὲ τὰ ὀριζόμενα στὸ ὡς ἄνω Πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἡ ἀνθολόγησή τους ὁμως ἔχει βάση τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ παιδαγωγικὸ πλαίσιο τὸ ὁποῖο ἔθεσαν οἱ συντάκτες τοῦ τριτοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου. Τὰ σχετικὰ κείμενα ἀνήκουν στοὺς Δημ. Αἰνιᾶνα, Περ. Ἀργυρόπουλο, Κ. Ἀσώπιο, Ἀριστ. Βαλαωρίτη, Σπυρ. Βασιλειάδη, Δημ. Βερναρδάκη, Δημ. Βικέλα, Ἀγγ. Βλάχο, Εὐγ. Βούλγαρη, Σκαρλ. καὶ Ἀλέξ. Βυζάντιο, Νικ. Δραγούμη, Γ. Ζαλοκώστα, Ἰω. καὶ Σπυρ. Ζαμπέλιο, Νικηφ. Θεοτόκη, Φίλ. Ἰωάννου, Π. Καλλιγᾶ, Ἰω. Καρασούτσα, Ἀδαμ. Κορᾶ, Ἀνδρ. Μουστοξύδη, Κωνστ. Οἰκονόμου, Θ. Ὀρφανίδη, Δημ. καὶ Κωνστ. Παπαρηγόπουλο, Ἀχιλλ. Παράσχο, Χριστόφ. Περραιβό, Μ. Ρέντηρη, Ἀλ. Ρίζο Ραγκαβῆ, Φρ. Σκούφο, Ἀλ. καὶ Π. Σούτσο, Ἠλ. Τανταλίδη, Σπυρ. Τρικουπῆ. Στὸν πρῶτο τόμο περιελήφθησαν 49 κείμενα, στὸν δεύτερο 57 καὶ στὸν τρίτο 36. Κάθε τόμος κοσμεῖται μὲ ἑξὶ εἰκόνες προσώπων καὶ μνημείων.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι τὰ ἐκτιθέμενα στὴν Εἰσαγωγὴ²⁶ τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ βιβλίου σχετικά μὲ τὴν φιλοσοφία ποὺ ὑπαγόρευσε τὴν σύνταξη τοῦ ἔργου καὶ γιὰ τοὺς στόχους στοὺς ὁποίους ἀπέβλεπε: ἀκολουθήθηκε ἡ χρονολογικὴ κατὰταξη τῶν κειμένων, παραλλήλως δὲ ὑπῆρξε πρόνοια γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ποικιλίας τοῦ θεματολογίου· ἔγινε ὁ ἀπαραίτητος σχολιασμός τῶν κειμένων καὶ παρετέθησαν βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς συγγραφεῖς· ὑπῆρξε σχετικὴ εἰκονογράφηση. Ὁ στόχος τοῦ ἔργου ἀποδίδει καὶ τὸν σκοπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν νεοελληνικῶν κειμένων, ὁ ὁποῖος εἶναι πολυμερὴς καὶ σύνθετος: γλωσσικός, φρονηματιστικός, δηλαδὴ ἠθικός καὶ ἐθνικός, παιδευτικός καὶ εὐρύτερα μορφωτικός:

Συναγαγόντες ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὸ ἀπὸ 23 Ἰουνίου ἐ.ἔ. Β. Διάταγμα ὀρισθέντα ἀποσπάσματα ἐκ νέων Ἑλλήνων λογογράφων καὶ ποιητῶν πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς σχολείοις μαθητευομένων,

νικῶν σχολείων, Ἀθήνα 1884. Ἀγγελία τῆς ἐκδόσεως δημοσιεύεται στὴν “Ἑστία” (Δελτίον τῆς Ἑστίας), ἀρ. 393, 8.7.1884, σ. 4.

25. Β. Τόγιας, ὁ.π., σ. 119.

26. Γ. Δροσίνης - Γ. Κασδόνης, ὁ.π.

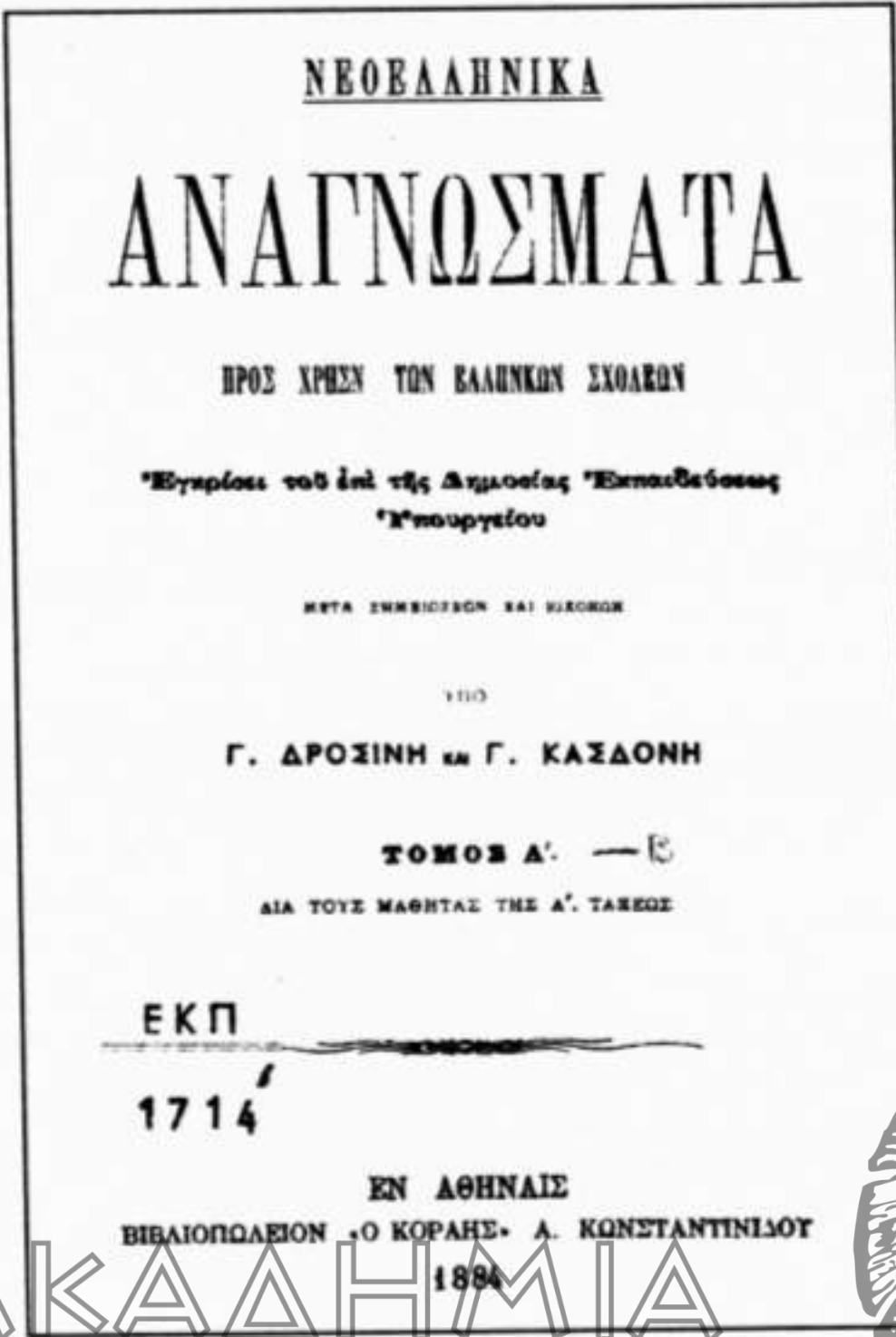

ἐκδίδομεν ταῦτα εἰς τόμους τρεῖς, ἥτοι ἀνὰ ἓνα τόμον δι' ἐκάστην τάξιν. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατάταξιν τῶν περιεχομένων ἠκολουθήσαμεν τὴν ἱστορικὴν σειρὰν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἵνα μὴ ἐπέρχηται σύγχυσις χρονολογιῶν καὶ γεγονότων, προτάξαντες τὰ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀναφερόμενα καὶ βαθμηδὸν ἀφικόμενοι μέχρι τῶν συγχρόνων. Ἐποικίλαμεν δὲ τὰ μεταξὺ διὰ ποιημάτων ἢ ἄρθρων γενικὸν ἐχόντων χαρακτηριστῆρα, ἵνα καὶ αὕτη ἡ κατὰ σειρὰν ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου μὴ ἀποβαίνη μονότονος, ἀλλὰ ποικίλη καὶ κατὰ τὰ θέματα καὶ κατὰ τὸ ὕφος. Ἐπειδὴ δ' ἐνιαχοῦ λέξεις τινὲς ἢ φράσεις καθίστων τὸ κείμενον οὐχὶ ἀρκούντως σαφές, προσεπαθήσαμεν νὰ διασαφήσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν ταύτας διὰ μικρῶν σημειώσεων. Ἐν τέλει περιελάβομεν συντόμους βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν ἐκάστῳ τόμῳ συγγραφέων καὶ παρενεβάλομεν ἀνὰ ἕξ εἰκόνας εἰς ἕκαστον τόμον σχετικὰς πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα.

Τοιαύτη ἐγένετο ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἡ ἔκδοσις ἡμῶν, ἀτελής βεβαίως ἐν πολλοῖς ἔνεκα τοῦ μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, ἐντὸς τοῦ οὗ οὐκ ἔπρεπεν ἀπαραιτήτως νὰ συντελεσθῇ, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐπαρκοῦσα εἰς τὸν σκοπὸν δι' ὃν προωροῦται, ἥτοι νὰ παράσχη μὲν ἀφ' ἑνὸς εἰς τοὺς ἐλληνόπαιδας ποικίλα ὑποδείγματα ὕφους τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης, νὰ ἐμβάλῃ δ' ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐνδόξων ἢ θλιβερῶν σκηνῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, καὶ διὰ τῶν ὑψηλῶν διδαγμάτων, ἅτινα πλουσίως περιλαμβάνει, τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ τὴν λατρείαν τῆς ἀρετῆς.

Τὸ τελευταῖο, δηλ. ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων μετὰ βάσιν τὸ ἠθικοδιδασκτικὸ καὶ ἐθνικὸν τοὺς περιεχόμενον, χαρακτηρίζει καὶ τὶς τρεῖς συλλογές, ἀφοῦ καὶ οἱ τρεῖς ἀκολούθησαν τὰ ὀριζόμενα στὸ Πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Μετὰ βάσιν τὸ κριτήριον αὐτό, στὴν συλλογὴ νεοελληνικῶν κειμένων Δροσίνη - Κασδόνη τὴν πρώτην θέσιν καταλαμβάνει ἡ Ἱστορία. Τὰ περισσότερα κείμενα εἶναι ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Κωνστ. Παπαρρηγοπούλου καὶ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη μετὰ θέματα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν, καὶ ἰδιαίτερος τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν μυθολογίαν· ἐπικρατοῦν οἱ ἱστορικὲς μελέτες, ἡ βιογραφία, ἡ αὐτοβιογραφία, τὸ ἀπομνημόνευμα. Στὴν οὐσίαν δηλαδή ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖ στὸ ὑψηλότερον ποσοστὸ τῆς ἱστορικῆς ἀνθολογίας, τὸ ὁποῖον ἔρχεται ὡς βοηθητικὸν γιὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιογνωσίας. Ἡ ἐπιλογή ἐξ ἄλλου κειμένων - πεζῶν καὶ ποιημάτων - μετὰ θέματα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἱστορίαν καὶ μυθολογίαν ὑποδηλώνει καὶ τὸν ἰδεολογικὸν στόχον, ὃ ὁποῖος ἐκτείνεται στὸν ἠθικόν, θρησκευτικόν καὶ ἐθνικὸν φρονηματισμὸν τῶν μαθητῶν. Ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικὰ σημειώνονται ἡ ἐπιλογή κειμένων μετὰ αὐστηρὸν κριτήριον τὴν καθαρὴν οὐσίαν, πρᾶγμα ποὺ ἀποκλείει τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ τὸν Δ. Σολωμό,

2. Σχολικό ἐγχειρίδιο «Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα».

3. Τὸ περιοδικὸ «Ἐθνικὴ Ἀγωγή»
(1898-1904).

καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικοῦ προγραμματισμοῦ στὴν ἐπιλογὴ τῶν κειμένων.

2. ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ “ΕΘΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ”

Τὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”²⁷ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Δροσίνη τὸ 1898 μέσα στὸ φορτισμένο κλίμα μετὰ τὴν ταπεινωτικὴ ἥττα κατὰ τὸν ἐλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897 καὶ ἐκυκλοφορήθηκε σὲ ἑπτὰ τόμους ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1898 μέχρι τὸν Μάιο τοῦ 1904. Στὰ “Σκόρπια Φύλλα”²⁸ ὁ Δροσίνης ἐκθέτει τὸ ἱστορικὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ περιοδικοῦ, ἀξιολογῶντας συγχρόνως τὴν προσφορὰ του στὴν ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τὴν ἐκθεση τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ προκύπτουν ποιοτικὰ στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ ψυχολογία ποὺ ἐπικρατοῦσε μετὰ τὴν ἥττα τοῦ 1897, ψυχολογία ἡ ὁποία ἀναζητοῦσε στηρίγματα στὴν ἐκπαίδευση μὲ δεδομένο τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση ποὺ ἀκολούθησε σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις στὴν Γαλλία καὶ τὴν Γερμανία:

Τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο (1897), ἀποδιωγμένος ἀπὸ τὸ τουρκοκρατημένο Πήλιον, εἶχα καταφύγη στὸ ὄρειο νησί τῶν Σπετσῶν. Εἶχα πάρῃ μαζί μου βιβλία καὶ περιοδικὰ, ποὺ μπορούσαν νὰ μὲ φωτίσουν γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐξόρμησι στὴν Γερμανία μετὰ τὴν Ἰένα καὶ στὴ Γαλλία μετὰ τὸ Σεδάν. Καὶ ἄλλα γιὰ νὰ μὲ ὁδηγήσουν στους νέους δρόμους ποὺ ἐχάραζε γιὰ τὴν Παιδαγωγικὴ ἢ πρόοδος καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐλαβα τὴν ἀπόφασιν ν’ ἀποχωρήσω ἀπὸ τὴν “Ἑστία”, ποὺ τὴν εἶχα μεταβάλῃ σὲ καθημερινὴ πολιτικὴ ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ 1894, καὶ νὰ ἐκδώσω περιοδικὸ μὲ τὸν σκοπὸν ποὺ θὰ διαλαλοῦσε τὸ ὄνομά του: “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”.

Στους ἑξι τόμους τῆς (1898-1903)²⁹, ὁποῖος ποτὲ θελήσῃ νὰ τοὺς φυλλομετρήσῃ, θὰ εὕρῃ τὰ πρῶτα φυτῶρια τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας καθεστῶτος. Ἐκεῖ ἐσπάρθηκαν καὶ ἐπρωτοβλάστησαν σὰν νέες Ἰδέες καὶ ἀπὸ κεῖ μεταφυτεύθηκαν κ’ ἐγίναν προγράμματα καὶ Διατάγματα καὶ Νόμοι τοῦ Κράτους.

Στὸ εἰσαγωγικὸ ἄρθρο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ περιοδικοῦ³⁰ ἐκτίθενται οἱ στόχοι τῆς ἐκδόσεως ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδεολογία ποὺ τοὺς ὑπαγόρευε, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦν τὴν ἐπιλογὴ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ περιοδικοῦ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” καὶ τὶς βασικὲς ἐπιλογές τῆς ὕλης του: Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξι καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσι ἀποτελοῦν τὴν ἐθνικὴ ἀγωγή, ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ

27. Βλ. Κ. Δεμερτζῆς, *Τὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” τοῦ Γ. Δροσίνη*, ὁ.π.

28. Τόμος Β’, ὁ.π., σ. 178.

29. Ὑπῆρξε καὶ ἑβδομὸς τόμος τοῦ 1904, χαρακτηριζόμενος ὡς πρῶτος τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ περιοδικοῦ.

30. *Ἐθνικὴ Ἀγωγή*, τόμ. Α’, σσ. 1-2.

πρόοδος σέ επίπεδο ἔθνικὸ καὶ κοινωνικόν. Κυριώτερο κέντρο γιὰ τὴν ἀσκη-
ση τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς εἶναι τὸ σχολεῖο:

Ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς φι-
λοσόφων καὶ κοινωνιολόγων καὶ ἱστορικῶν... ὁμολογεῖται ὅτι ἡ
ἀσφάλεια καὶ ἡ πρόοδος πάσης ἐλευθέρας πολιτείας ἐδραιοῦνται ἐπὶ
τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν πο-
λιτῶν, ἐνὶ λόγῳ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς.

Ἡ δὲ ἐθνικὴ ἀγωγή τρία ἔχει κέντρα κατ' ἀνιούσαν κλίμακα: τὸν
Οἶκον, τὸ Σχολεῖον, τὴν Κοινωνίαν· κατ' ἐξοχὴν ὅμως κέντρον αὐτῆς
εἶναι τὸ Σχολεῖον, ἐξασκοῦν τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἐτέ-
ρων δύο.

Πρὸς τὸ Σχολεῖον λοιπὸν ἐστράφη πάντοτε ἡ προσοχὴ τῶν μεγάλων
ἐθνικῶν ἀναμορφωτῶν καὶ τὸ Σχολεῖον ἀνεδείχθη ὁ κάλλιστος ἀγρὸς
τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως μετὰ τὴν ταλαιπωρίαν, τὴν ἐξουθένωσιν
καὶ τὴν συμφορὰν...

Πρὸς τὸν Οἶκον, πρὸς τὸ Σχολεῖον, πρὸς τὴν Κοινωνίαν, πρὸς τοὺς
τρεῖς τούτους ἐθνικοὺς παράγοντας ἅς στραφῇ ὅλη ἡμῶν ἡ προσοχή.
Ἐνισχύοντες τὰ ἐλληνικὰ ἦθη καὶ τὰς τιμὰς παραδόσεις τῶν πατέρων
ἡμῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, μορφοῦντες ἰδίαις ὡς οἷόν τε τέλειον τὸ Σχο-
λεῖον, ἐπαγρυπνοῦντες ἐπὶ τῆς ὑγιoῦς διαπλάσεως τῆς κοινωνίας, θὰ
κατορθώσωμεν καὶ ἡμεῖς βραδεὺς ἴσως ἀλλ' ἀσφαλῶς νὰ καταστήσω-
μεν τὴν Ἑλλάδα ἔθνος πολιτῶν κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς πεφωτι-
σμένων, ἔθνος ἐδραιοῦν τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ὅχι ἐπὶ σαθρῶν ὑλικῶν
βάσεων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν γρανιτωδῶν βάθρων τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς
ὑπεροχῆς.

Ἄς παύσωμεν πλέον πλανώμενοι δι' ἀπατηλῶν ὀνείρων καὶ φανταζό-
μενοι ὡς λαμπρὸν μετέωρον ἀναδεικνυομένην ἐξαίφνης καὶ ἐκ τοῦ
παραχρῆμα μεγάλην τὴν πατρίδα.

Ἄς στραφῶμεν πρὸς τὸν ἐλληνικὸν λαόν· αὐτὸν ἅς καταστήσωμεν
ἄξιον τῆς ἐλευθερίας του, ἄξιον τῆς ἀποστολῆς του· εἰς αὐτὸν ἅς
ἐμφυσήσωμεν διὰ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς τὴν πνοὴν ὑγιoῦς φιλοπατρίας,
καὶ ἅς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τότε διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν
θὰ πλάσῃ ἄξιαν αὐτοῦ τὴν Ἑλλάδα.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴν ἰδρυσὴ της καὶ
ἀπὸ τοὺς στόχους της, ἡ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” ἐφιλοδοξοῦσε νὰ καταστή ἑκπαι-
δευτικὸ περιοδικὸ κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα. Ἔτσι, στεγάζει μὲν προ-
βληματισμοὺς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀγωγή τῶν νέων, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ
νὰ περιληφθῇ στὸν νεανικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς του³¹. Ἡ ἔκδοσις τοῦ περιοδικοῦ

31. Γιὰ τὸν νεανικὸ τύπο τὸν σύγχρονο μὲ τὴν “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” βλ. Μάρθα Καρ-

ἐκάλυψε δύο περιόδους: 1898-1903 ἡ πρώτη, 1904 ἡ δευτέρα. Ἐξεδόθησαν ἑπτὰ τόμοι· στοὺς ἑξι πρώτους ἐδημοσιεύθηκαν 638 ἄρθρα, ἀπὸ τὰ ὅποια 180, ποσοστὸ 28%, ἀφοροῦν στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀγωγή· στὸν ἑβδομο τόμο, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸν πρῶτο τόμο τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ περιοδικοῦ, ἐδημοσιεύθηκαν 42 εἰσηγήσεις ποὺ ἔγιναν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο³² τοῦ 1904, γεγονὸς ποὺ ἀνεβάζει τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου ἁρθρῶν τοῦ περιοδικοῦ στὰ 222. Ἀπὸ τὰ 180 ἄρθρα τὰ 40, ποσοστὸ 22% εἶναι μεταφράσεις καὶ καλύπτουν δύο κυρίως ἀντικείμενα: τὴν ὁργάνωση τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν λειτουργία τῶν σχολείων στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, καθὼς καὶ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὶς ἐφαρμογές τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ἄρθρα περισσότερα ἀπὸ 50 ἔχουν γραφῇ ἀπὸ εἰδικούς, ὅπως οἱ ἐκπαιδευτικοὶ Φιλ. Γεωργαντᾶς, Σπυρ. Ζαπᾶνος, Ν. Ζερβός, Γερ. Καψάλης, Χαρ. Κυριακάτος, Π. Λιβαδάς, Γ. Μπουκουβάλας, Νικ. Νικολάου, Χαρίσ. Παπαμάρκου, Σ. Στουραῖτης, ἢ οἱ Σπυρ. Δὲ Βιάζης, Γρ. Καμπούρογλους, Ἀριστοτ. Κουρτίδης, Σπυρ. Λάμπρος, Ἑμμ. Λυκούδης, Ἀντ. Μηλιαράκης ὅς σημειωθοῦν ἐπίσης ἄρθρα τοῦ Δημ. Βικέλα, τοῦ Γ. Δροσίνη, τοῦ Κ. Παλαμά, τοῦ Ἀντ. Τραυλαντώνη.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ θεματολογίου ἀπὸ τὸν προβληματισμὸ τῆς ἐποχῆς γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ γιὰ τὸν ρόλο τῆς ὡς παράγοντος ἐθνικῆς διαπαιδαγωγέως ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ κυρίως ἀποψη γιὰ τὸν κοινωνικὸ ρόλο τοῦ σχολείου καὶ τὴν σημασία τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς ὅλης τοῦ περιοδικοῦ τῆς σχετικῆς μὲ τὴν ἐκπαίδευση προκύπτει ὅτι τὰ κύρια ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὶς στήλες του εἶναι: 1. Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῆς ἐκπαιδεύσεως μὲ ἐπὶ μέρους θέματα τὴν διεύρυνση τῆς ἐκπαιδευτικῆς βάσεως μὲ τὴν ἐκπαίδευση τῶν θηλέων καὶ τὴν τεχνικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση· τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων στὸν στρατό· τὸν ρόλο τοῦ σχολείου ὡς ἠθικοποιητικοῦ παράγοντος καὶ εἰδικώτερα ὡς

πόζηλου, *Ἑλληνικὸς Νεανικὸς Τύπος (1830-1914), Καταγραφή*, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιᾶς 1987, σσ. 77-160.

32. “Ἴον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον καὶ Σχολικὴ Ἐκθεσις. Ἐν Ἀθήναις 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904”: Ἀρχεῖον Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, φάκ. Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον, 1904. Βλ. *Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον, Ἀθήναι 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904, συγκληθὲν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσοῦ” καὶ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, μετὰ Σχολικῆς Ἐκθέσεως ἐπιβοηθήσεως τὸν σκοπὸν αὐτοῦ· ἐργασίαι τῆς Διευθυνούσης Ἐπιτροπῆς, Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων, Σχολικὴ Ἐκθεσις*, Ἀθήνα, ἔκδ. “Ἐστία”, 1904. Ἀνδρονίκη Φωτιάδου, “*Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον - Ἀθήναι Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1904*”. *Ἡ ἀντίφαση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Νεοελληνικῆς Ἐκπαίδευσης, 5, Θεσσαλονίκη 1998.

παράγοντος ἀποτρεπτικοῦ τῆς παιδικῆς παραβατικότητος. 2. Τὰ σχολικὰ κτίρια σὲ σχέση μετ' ζητήματα ὑγιεινῆς τῶν μαθητῶν, τὰ διδακτικὰ βιβλία, οἱ μέθοδοι διδασκαλίας καὶ ἡ διδακτικὴ τῶν μαθημάτων, οἱ σχολικὲς βιβλιοθήκες ὡς μορφωτικοὶ παράγοντες, ἡ σωματικὴ ἀσκήσις τῶν μαθητῶν καὶ οἱ ἐξωσχολικὲς δραστηριότητες. 3. Ζητήματα Παιδαγωγικῆς, ὅπως ἡ σχετικὴ κατάρτισις τῶν δασκάλων καὶ οἱ ἐφαρμογὲς τῆς Παιδαγωγικῆς στὴν ἀγωγή τῶν μαθητῶν. Εἰδικώτερα ἡ ἀγωγή τῶν θηλέων συνδέεται μετ' τὴν ἀπόψεϊς γιὰ τὸν ρόλο τῆς γυναίκας ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἐνῶ ἡ ἀγωγή τῶν ἀρρένων μετ' τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Τὸ τελευταῖον παρέπεμπε στὸ γερμανικὸ πρότυπον καὶ στὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Γερμανὸς δάσκαλος ἦταν ὁ δημιουργὸς τῆς νίκης κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον τοῦ 1870. Ἡ πεποίθησις αὕτη ἀναθέτει στὴν ἀγωγή τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ τὴν καλλιέργειαν συνειδήσεως τοῦ πολίτη, καὶ τὴν συνδέει μετ' τὴν πειθαρχίαν, τὴν ὑγιεινήν, τὴν σωματικὴν ἀσκήσις, τὴν σκληραγωγίαν.

Ὁ Γ. Δροσίνης ἐδημοσίευσεν στὴν “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” τὰ ἀκόλουθα δέκα ἑπτὰ ἄρθρα: Ἡ ἐθνικὴ κατήχησις (1898)· Παιδολογικὸν διαγώνισμα τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς” (1898)· Χωρὶς διδασκάλους (1900)· Αἱ Μελίσσαι - Μῦθοι - Δοξασαί - Προλήψεις (1901)· Αἱ μελίσσαι καὶ οἱ διδάσκαλοι (1902)· Τὰ βιβλία τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν (1902)· Τὸ ζήτημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων (1903)· Αἱ κλασσομηχαναί (1903)· Τὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐθνικὴ ἐρώτη (1903)· Διδάσκαλοι καὶ διδασκαλεῖα (1903)· Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ δένδρου (1903)· Τὸ ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον καὶ ἡ σχολικὴ ἐκθεσις (1903)· Ἡ ἐλληνικὴ ἐκπαίδευσις καὶ αἱ πλάναι τῶν ξένων (1903)· Τὰ σχολεῖα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων (1903)· Ἡ ἐθνικὴ σημασία τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως (1903)· Τὸ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον (1903)· Ἰδρυσις Συμβουλίου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (1904).

Τὸ θεματολόγιον τῶν ἄρθρων αὐτῶν δίδει τὸ στίγμα τῶν ἀπόψεων τοῦ Δροσίνου γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ὅπως ἐξελίχθησαν ἀπὸ τὸ 1898 μέχρι τὸ 1904. Στὰ πρῶτα ἄρθρα τοῦ 1898, οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἔχουν ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸ βαρὺ κλίμα μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ 1897. Ἔτσι τὸ ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται στὴν Ἀγωγή ὡς ἠθικοποιητικὸ καὶ ἐθνοποιητικὸ παράγοντα: τὸ σχολεῖον διαμορφώνει ἐνσυνειδήτους πολίτας καὶ καλλιεργεῖ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα· ἡ ἐκπαίδευσιν ἀποτελεῖ μέσον γιὰ τὴν ἐθνικὴν πρόοδον. Στὴν περίπτωσιν αὕτη ἐντάσσεται ἄρθρον³³ τοῦ Δροσίνου γιὰ τὴν διδασκαλίαν στὰ σχολεῖα τῆς ἐθνικῆς κατηχέσεως, δηλ. τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτου. Συνηρητημένη μετ' τὴν Ἀγωγή εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Παιδαγωγικῆς. Χαρακτηριστικὸ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ “Παιδολογικὸν διαγώνισμα”³⁴, τὸ ὅποιο

33. “Ἡ ἐθνικὴ κατήχησις”, *Ἐθνικὴ Ἀγωγή*, τόμ. Α', 1898, σσ. 81-82.

34. Βλ. *Ἐθνικὴ Ἀγωγή*, τόμ. Α', 1898, σσ. 3-4. Τὸ διαγώνισμα, μετ' χρηματικὸν ἔπαθλον 100 δραχ., φέρει χρονολογίαν 12.12.1898. Ἀπευθυνόταν πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους,

προκηρύχθηκε τὸ 1898 ἀπὸ τὶς στήλες τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς”:

Ἐκαστος τῶν διδασκάλων θὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν μαθητῶν ἓνα, ἐκεῖνον ὃν κρίνει παρέχοντα μείζονα ἀφορμὴν πρὸς μελέτην. Τὸ πρό-
τυπον τοῦτο θὰ παρακολουθήσῃ ὁ διδάσκαλος μετὰ πάσης προσοχῆς
ἐν τῷ σχολείῳ, ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, κατ’οἶκον. Θὰ ἐρευνήσῃ τὰ τῆς κατα-
γωγῆς αὐτοῦ, τὰ τοῦ παρελθόντος βίου, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν χαρα-
κτῆρα καὶ τὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν τῶν γονέων των· θὰ σημειώνῃ δὲ
πρὸ πάντων γεγονότα, κρατῶν εἶδος μικροῦ ἡμερολογίου καὶ θὰ ἐξα-
γάγῃ τελικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ μαθητοῦ, ἀφοῦ παρατείνῃ ἐπὶ τι-
νας μῆνας τὴν καθημερινὴν ταύτην ἐπισκόπησιν καὶ βεβαιωθῇ ὅτι
ἀρκοῦντα εἶναι τὰ συλλεχθέντα πορίσματα.

Τὰ ἄρθρα τοῦ Δροσίνῃ τῆς περιόδου 1900-1904 συνδέονται στενὰ με-
τοὺς προσανατολισμοὺς ποὺ εἶχε διαμορφώσει ὁ Ποιητὴς στὰ πλαίσια τῶν
στόχων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπί-
δραση τοῦ Δημ. Βικέλα, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε στενὴ συνεργασία στὸ Σύλλογο. Ἡ
ἀντίληψη γιὰ τὸν ἐθνοποιητικὸ ρόλο τοῦ σχολείου ἔχει δώσει τὴν θέσιν τῆς
στόν καθαρὰ ἐκπαιδευτικὸ τοῦ ρόλο-στὴν εὐρύτερη δυνατὴ βάση. Τὸν στόχο
τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς ἔχει διαδεχθῇ ὁ στόχος γιὰ τὴν λαϊκὴ μόρφωση καὶ τὴν
κοινωνικὴ πρόοδο. Στὰ πλαίσια αὐτὰ ἐντάσσονται τὰ ἄρθρα γιὰ τὶς σχο-
λικὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ διδασκτικὰ βιβλία, γιὰ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριον³⁵
τοῦ 1904, γιὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως σὲ νέες βάσεις,
γιὰ τὸν κοινωνικὸ ρόλο τοῦ δασκάλου.

Ἐν προκειμένῳ ἐνδεικτικὰ εἶναι οἱ ἀπόψεις³⁶ τὶς ὁποῖες διατυπώνει ὁ
Δροσίνης τὸ 1903 σχετικὰ μὲ τὸ νέο περιεχόμενον τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀπο-
κτήσῃ ἡ Στοιχειώδης Ἐκπαίδευσις, ὥστε νὰ ἀνταποκριθῇ στὶς ἀνάγκες τῆς
ἐποχῆς:

ἐλληνοδιδασκάλους καὶ σχολάρχους τῶν ἐλληνικῶν σχολείων στὸ ἐλληνικὸ κράτος καὶ στὸν
ἀλύτρωτο καὶ ἀπόδημο Ἑλληνισμό, ἀγωνοθέτης του δὲ ἀναφέρεται ὁμογενὴς τῆς Ρωσίας
ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ κρατήσῃ τὴν ἀνωνομίαν του. Τὴν Κριτικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπετέλεσαν οἱ
Σπυρ. Λάμπρος, Χαρίσ. Παπαμάρκος καὶ Κ. Παλαμᾶς. Προεκρίθη τὸ χφ. τοῦ δημοδιδ-
σκάλου Παν. Λιβαδά, τὸ ὁποῖο ἐδημοσιεύθη μὲ τίτλο “Παιδολογικὸν διαγώνισμα - Τὸ βρα-
βευθὲν ὑπὸ τῶν κριτῶν” στὴν Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. Β', 1899, σσ. 177-179.

35. Βλ. Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον, Ἀθήναι 31 Μαρτίου - 4
Ἀπριλίου 1904, ὁ.π. Ἀνάλυσις τῶν στόχων καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Συνεδρίου βλ. εἰς Ἀνδρο-
νίκη Φωτιάδου, “Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον, Ἀθήναι Μάρτιος - Ἀπρί-
λιος 1904”, ὁ.π.

36. Στὸ ἄρθρο “Ἡ ἐθνικὴ σημασία τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως”. Τὸ ἄρθρο ἐδημο-
σιεύθη στίς 23.10.1903 στὴν ἐφημερίδα “Ἀκρόπολις”, ἡ ὁποία εἶχε ἀνοίξει στίς στήλες τῆς
συζήτησι γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα, καὶ στὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”, τόμ. ΣΤ'
1903, σσ. 241- 242.

Διότι πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἐπὶ τέλους καὶ εἰς τὸν τόπον μας ὅτι ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι κτῆμα τῶν λογίων, ἀλλὰ τοῦ ὅλου ἔθνους· ὅτι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον γέφυρα· ὅτι τὰ ἐφόδια, τὰ ὅποια πρέπει νὰ φέρῃ ὁ ἀπόφοιτος τῆς λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὁρμαθὸς ἀπεξηραμένων γραμματικῶν κανόνων καὶ φορτίον ἀσυναρτήτων ὀνομάτων καὶ χρονολογιῶν, ἀλλὰ γνώσεις συναφεῖς πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, διὰ τὸν ὅποιον εἶναι προωρισμένος ὡς ἄνθρωπος πολιτισμένος καὶ ὡς πολίτης ἐλεύθερος.

Ἡ στροφή αὐτὴ τοῦ Δροσίνη εἶναι σαφὴς καὶ στὴν ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς”. Ἐτοί, στὸ τέλος τοῦ 1903 στὴν σχετικὴ Ἀγγελία³⁷ γιὰ ἀλλαγὴς στὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ σημειώνεται ἡ φιλοδοξία τοῦ Δροσίνη νὰ τὸ καταστήσῃ ἐφάμιλλο τῶν ξένων εκπαιδευτικῶν περιοδικῶν³⁸. Τὸ 1904 ἐξ ἄλλου, ἐγκαινιάζοντας τὴν δευτέρα ἐκδοτικὴ περίοδο τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς” ὁ Δροσίνης δίνει³⁹ τὸ νῆα τῆς στίγμα:

Διὰ τοῦ παρόντος τεύχους ἡ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” ἐγκαινίζει νέαν περίοδον μετὰ πενταετῇ βίον, μεταρρυθμίζουσα καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκδόσεως καὶ ὀριζικώτερον τὰ τῆς συντάξεως αὐτῆς. Ἰδρυθεῖσα τὴν ἐπὶ τοῖς πολέμοις ἀτυχίας, ὡς προγράμμα αὐτῆς ἔταξε τὴν διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ λαοῦ ἔθνικὴν ἀνάπλασιν...

Ἐξ εὐτυχοῦς δὲ συγκυρίας ἡ νέα τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς” περίοδος συμπίπτει ἀκριβῶς μετὰ δύο γεγονότων σημαντικῶν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν, συμπίπτει ἀφ' ἑνὸς μετὰ τῆς συγκλήσεως τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου καὶ ἐξ ἄλλου μετὰ τῆς ὑποβολῆς ὀριζικῶν εκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν Ψῆφον τοῦ νομοθετικοῦ σώματος.

Οὕτω παρέχεται εἰς αὐτὴν ἀφορμὴ εὐρυτέρας καὶ θετικωτέρας δράσεως. Πρὸς ταύτην δ' ἐλπίζει ὅτι θὰ ἔχῃ συμπράκτορας τοὺς ἀπανταχοῦ λειτουργοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας.

Ἡ νέα περίοδος τῆς “Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς” ἐκράτησε μόλις ἓνα ἔτος. Ὅπως δὲ ἔχει ἀναφερθῇ, ἡ ὕλη τῆς ἐκάλυψε κυρίως τὶς εἰσηγήσεις ποὺ ἔγι-

37. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. ΣΤ', 15.12.1903.

38. Ὁ ἴδιος ὁ Δροσίνης ἀναφέρει (“Σκόρπια Φύλλα”, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 178) ὅτι, μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ιδρύσεως τοῦ περιοδικοῦ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”, εἶχε ἤδη μελετήσει ξένα περιοδικὰ μὲ περιεχόμενον τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀγωγή. Ἡ βιβλιογραφικὴ αὐτὴ ἐνημέρωση ἐγίνε συστηματικὴ κατὰ τὴν θητεία τοῦ Δροσίνη στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων μὲ τὴν κατάρτιση Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος κατωτέρω (σσ. 169-171).

39. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, περίοδος Β', τόμ. Α'.

ναν στο Ἐκπαιδευτικό Συνέδριο. Στο ἑξῆς οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνη οἱ σχετικές μέ τήν ἐκπαίδευση ἐκδηλώνονται μέσα ἀπό τήν θητεία του στόν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, κυρίως δὲ μέσα ἀπό τήν συνεργασία του μέ τὸν Πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Δημ. Βικέλα.

II. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ Γ. ΔΡΟΣΙΝΗ ΜΕ ΤΟΝ ΣΩΒ

Ἀποφασιστική καμπὴ στὴν πορεία τοῦ Γ. Δροσίνη σχετικά μέ τὰ ἐκπαιδευτικά πράγματα ἀπετέλεσε ἡ συνάντησή του μέ τὸν Δημ. Βικέλα, ὅταν ὁ τελευταῖος ἱδρυσε τὸ 1899 τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων⁴⁰. Στὸ πρῶτο Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου ὁ Δροσίνης ὠρίσθηκε Γραμματεὺς, θέση τὴν ὁποία διετήρησε ἐπὶ πενήντα χρόνια⁴¹.

Ἡ ἱδρυση τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων τὸ 1899 ἐρχόταν νὰ ἀπαντήσῃ στοῦ αἴτημα τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴν διάδοση τῆς μορφώσεως στὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα, αἴτημα ποὺ εἶχε κοινωνικὴ βάση καὶ ποὺ συνδεόταν στενὰ μέ τὴν ἐπιδιωκομένη ἀνόρθωση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Στὸ ἱδρυτικὸ Καταστατικὸ⁴² τοῦ Συλλόγου σκοπὸς του τίθεται “ἡ διάδοσις ὠφελίμων γνώσεων παρὰ τῷ λαῷ, ἰδίᾳ διὰ τῆς δημοσιεύσεως βιβλιαρίων εὐώνων, εὐλήπτων...”. Τὸ 1904 μέ τὴν τροποποίηση τοῦ Καταστατικοῦ⁴³ τοῦ Συλλόγου ὁ ἀρχικὸς αὐτὸς σκοπὸς διευρύνεται οὐσιαστικὰ πρὸς τὴν ἐκπαίδευση:

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι ἡ διὰ τῆς διαδόσεως ὠφελίμων γνώσεων ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐπιδιώκεται διὰ τῆς δημοσιεύσεως καὶ τῆς διαδόσεως καταλλήλων βιβλίων, πινάκων, εἰκόνων, διδακτικῶν ὀργάνων, διὰ τῆς ἰδρύσεως Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου καὶ Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης...

Ἔτσι, στὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του ὁ Σύλλογος κινεῖται συστηματικὰ στόν ἄξονα ἐκπαίδευση - ἀγωγή - μόρφωση. Κοινὸ μέσον καὶ γιὰ τὰ

40. Πρακτικὰ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων (στὸ ἑξῆς Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ), Συνεδρία 2.5.1899. Καταστατικὸν τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων: Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 18, 14.5.1899. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π.

41. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 47, 312.

42. Καταστατικὸν τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, ὁ.π. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 47.

43. Τὸ νέο τροποποιηθὲν Καταστατικὸ ἐδημοσιεύθη τὸ 1906. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 87.

τρία ζητούμενα ή διάδοση πρακτικῶν καὶ ὠφελίμων γνώσεων στὸ εὐρύτερο δυνατό ἐπίπεδο. Τοῦτο ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὸν Σύλλογο μὲ σχετικές ἐκδόσεις καὶ μὲ παρεμβάσεις γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν διεύρυνση τῆς εκπαιδευτικῆς βάσεως. Στὸ τελευταῖο ἐντάσσονται οἱ ἐνέργειες τοῦ Συλλόγου καὶ γιὰ τὴν ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση.

Ἡ πρώτη θητεία (1899-1908) τοῦ Δροσίνη στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων Βιβλίων σφραγίζεται ἀπὸ τὴν στενὴ συνεργασία του μὲ τὸν Δημ. Βικέλα. Κοινὸ ζητούμενο καὶ τῶν δύο ἀνδρῶν τὴν ἐποχὴ πού συναντήθηκαν ὑπῆρξε ἡ ἐλληνικὴ ἀνόρθωση μετὰ τὴν ὀδυνηρὴ ἡττα τοῦ 1897· κοινὴ ἦταν ἡ πεποίθησή τους ὅτι τὸ καλύτερο μέσον γιὰ τὴν ἀνόρθωση αὐτὴ ἦταν ἡ ἐκπαίδευση. Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ βρισκόταν στὸ περιεχόμενο πού ἔδινε ὁ καθένας στὴν ἀνόρθωση καὶ στὸ μέσον γιὰ τὴν ἐπίτευξή της, τὴν ἐκπαίδευση. Ὁ Δροσίνης ἔβλεπε τότε τὴν ἐθνικὴ ἀγωγή ὡς τὸ μέσον γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση. Ὁ Βικέλας ἐθεωροῦσε τὴν λαϊκὴ μόρφωση ὡς τὸν πλέον ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν κοινωνικὴ πρόοδο καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀνόρθωση. Στὴν πορεία τῆς θητείας του στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων Βιβλίων ὁ Δροσίνης ἐπηρεάζεται ἀπολύτως ἀπὸ τὶς ἀπόψεις καὶ τὸν πρακτικὸ νοῦ τοῦ Βικέλα, συνδέεται στενὰ μαζί του⁴⁴ καὶ γίνεται ὁ κυριώτερος συνεργάτης του στὴν ὁργάνωση τοῦ ἐκδοτικοῦ προγράμματος τοῦ Συλλόγου καὶ στὶς οὐσιαστικές παρεμβάσεις τοῦ τελευταίου στὸν τομεὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως.

1. ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Στὴν ἀρχὴ τῆς θητείας του στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων Βιβλίων ἡ πρώτη παρέμβαση τοῦ Γ. Δροσίνη στὰ εκπαιδευτικὰ πράγματα γίνεται μέσα ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴν συγκρότηση σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, θεσμοῦ ὁ ὁποῖος εἶχε προβλεφθῇ⁴⁵ ἤδη τὸ 1835. Πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἐνεργοποίηση τοῦ θεσμοῦ ἦταν ἡ ἀνάθεση ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας στὸν Σύλλογο νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα⁴⁶. Κατόπιν αὐτοῦ, συνεστήθη Ἐπιτροπὴ στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Δημ. Βικέλας, ὁ Ἀντιπρόεδρος Δημ. Αἰγινήτης, ὁ Γραμματεὺς Γ. Δροσίνης καὶ τὰ μέλη τοῦ

44. Στὰ “Σκόρπια Φύλλα”, ὁ.π., τόμ. Α΄, σ. 179, ὁ Δροσίνης ἀναφέρεται στὴ στενὴ φιλία του μὲ τὸν Βικέλα: “μὲ τὸ Σύλλογο ὠφελίμων Βιβλίων ἡ φιλία μας ἔγινε ψυχικὴ συμβίωση δέκα χρόνων, ὡς τὴν ὥρα πού ἔκλεισε (ὁ Βικέλας) τὰ μάτια του στὴν Κηφισιά, μὲ τὸ ἡλιοβασίλεμα τῆς 7 Ἰουλίου 1908”.

45. Βλ. “Διάταγμα περὶ συστάσεως δημοσίου βιβλιοθήκης εἰς ἕκαστον τῶν δημοσίων σχολείων τοῦ κράτους”, 8/20.11.1835: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 20, 16.12.1835.

46. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 89.

Συλλόγου Θεμ. Μαρίνος, Ἀντ. Μάτεσις καὶ Γ. Μπουκουβάλας⁴⁷. Ἡ Ἐπιτροπὴ συνέταξε διὰ τοῦ Γ. Δροσίνη καὶ ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας σχετικὴ Ἐκθεση καὶ Κανονισμό⁴⁸ τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, κείμενα τὰ ὁποῖα φέρουν τὴν σφραγίδα τῶν ἀπόψεων τοῦ Δημ. Βικέλα γιὰ τὴν ἀνάγκη ἰδρύσεως σχολικῶν καὶ λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν, τὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος ἐθεωροῦσε συντελεστικούς παράγοντες γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς “ἔξεως τοῦ ἀναγινώσκειν”⁴⁹. Στὰ κείμενα αὐτὰ ἐβασίσθη τὸ σχετικὸ Διάταγμα⁵⁰ λειτουργίας τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο:

Εἰς ἕκαστον δημοτικὸν σχολεῖον ἀρρένων ἢ θηλέων καὶ γραμματεῖον σχηματίζεται δημοσία βιβλιοθήκη ὀνομαζομένη σχολικὴ βιβλιοθήκη. Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη ἐκάστου δημοτικοῦ σχολείου, ἀποτελοῦσα νομικὸν πρόσωπον, περιλαμβάνει βιβλία προωρισμένα διὰ τὴν κατ’ οἶκον ἀνάγνωσιν τῶν μαθητῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν κατοίκων ἐν γένει.

Μὲ τὸ ἴδιο Διάταγμα ἀνετέθη στὸν Σύλλογο ἡ ἐπιλογὴ βιβλίων γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἡ συμμετοχὴ τοῦ Γ. Δροσίνη ἦταν οὐσιαστικὴ⁵¹.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, 1904

Κατὰ τὸ διάστημα 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904 ἐπραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα συνέδριο μὲ τίτλο “Ἴον⁵² Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον καὶ Σχολικὴ Ἐκθεσις”⁵³, τὸ ὁποῖο διασχολήσαν ἀπὸ κοινοῦ οἱ τρεῖς σύλλο-

47. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 90.

48. “Κανονισμὸς τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν”. Ἐδημοσιεύθη στὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”, τόμ. Δ’, 1901, σσ. 369-370.

49. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς εἶχε διατυπώσει ὁ Βικέλας τὸ 1887 σὲ διάλεξη του στὴν Ἀθήνα μὲ θέμα “Περὶ βιβλίων καὶ περὶ τῆς ἔξεως τοῦ ἀναγινώσκειν”. βλ. Δ. Βικέλα, Ἀπαντα, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἀλκης Ἀγγέλου, [στὸ ἐξῆς Δ. Βικέλα, Ἀπαντα], τόμ. Ε’, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1997, σσ. 25-44.

50. “Διάταγμα περὶ σχολικῶν βιβλιοθηκῶν”, 30.11.1901: Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, τευχ. Α’, ἀρ. 260/1901.

51. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 90-91.

52. Πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο ἐκπαιδευτικὸ συνέδριο τὸ ὁποῖο ὀργανώνεται μὲ πρωτοβουλία φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων· τὸ πρῶτο, γνωστὸ ὡς “Συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων” ἐπραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1879. Βλ. Συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν Συλλόγων. Πρακτικὰ τῆς πρώτης αὐτοῦ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1879, Ἀθήνα 1879.

53. “Ἴον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον καὶ Σχολικὴ Ἐκθεσις. Ἐν Ἀθήναις 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904”: Ἀρχεῖον Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων,

γοι ό Φιλολογικός Σύλλογος “Παρνασσός”, ό Σύλλογος πρός διάδοσιν τών Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καί ό Σύλλογος πρός διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Ἡ πρωτοβουλία γιά τήν σύγκληση τοῦ Συνεδρίου ἀνήκει στόν Γ. Δροσίνη, ό όποίος, όπως ύπογραμμίζει ό Δημ. Βικέλας στόν Ἀπολογισμό⁵⁴ τοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου πρός διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων γιά τό ἔτος 1903 “συνέλαβε πρῶτος καί ύπέβαλε τήν περί τοιούτου συνεδρίου ιδέα”. Κατόπιν αὐτοῦ, ή προπαρασκευή καί ή οργάνωση τοῦ Συνεδρίου ἀνετέθη στόν Δροσίνη, ό όποίος ώρίσθη Γραμματεὺς τῆς Ὁργανωτικῆς του Ἐπιτροπῆς, μέλη τῆς όποίας ἦσαν οί ἐκπρόσωποι τών τριῶν συνοργανωτῶν συλλόγων: ό Τιμ. Ἡλιόπουλος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσός”, ό Μ. Δραγούμης τοῦ Συλλόγου πρός διάδοσιν τών Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, καί ό Δημ. Βικέλας τοῦ Συλλόγου πρός διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων⁵⁵.

Στόν Κανονισμό τοῦ Συνεδρίου, γιά τήν σύνταξη τοῦ όποίου μπορούμε νά ύποθέσωμε μέ βεβαιότητα τήν συμμετοχή τοῦ Δροσίνη, ἐτέθησαν τὰ θέματα-πλαίσια τοῦ Συνεδρίου: Στοιχειώδης Ἐκπαίδευση, Μέση Ἐκπαίδευση, Γυναικεία Ἀγωγή, Τεχνική καί Ἐπαγγελματική Ἐκπαίδευση, καί τό γενικό θέμα Διδακτικά βιβλία. Στό Συνέδριο είχαν ἐγγραφῇ 1000 περίπου σύνεδροι ἀνήκοντες κατὰ κύριον λόγον στόν ἐκπαιδευτικό κλάδο οί όποιοι ἀντιπροσώπευαν σχολεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καί σχολεῖα τοῦ ύποδοῦλου καί τοῦ ἀποδήμιου Ἑλληνισμοῦ. Τό Συνέδριο ἐλειτουργήσε σέ τέσσερα τμήματα κοινή συνισταμένη τών ἀνακοινώσεων ἦταν: Ἡ ύποχρεωτική Στοιχειώδης Ἐκπαίδευση ἀρρένων καί θηλέων· ή διεύρυνση τῆς ἐκπαιδευτικῆς βάσεως μέ τήν οργάνωση Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαιδεύσεως· ή μονιμότητα καί ή παιδαγωγική κατάρτιση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δυναμικοῦ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως· ή βελτίωση τών διδακτικῶν βιβλίων σέ ό,τι ἀφορᾷ στό γνωστικό ἀντικείμενο καί στήν γλῶσσα. Στό Ἐκπαιδευτικό Συνέδριο ἀπετυπώθη ό προβληματισμός⁵⁶ τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰ. γιά τὰ ἐκπαιδευ-

ό.π. Βλ. Πρῶτον Ἑλληνικόν Ἐκπαιδευτικόν Συνέδριον, Ἀθῆναι 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904, ό.π. Ἀνάλυση τών στόχων καί τοῦ ἔργου τοῦ Συνεδρίου βλ. εἰς Ἀνδρονίκη Φωτιάδου, “Πρῶτον Ἑλληνικόν Ἐκπαιδευτικόν Συνέδριον, Ἀθῆναι Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1904”, ό.π.

54. Ἀπολογισμός 1903: Πρακτικά ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 14.1.1904. Σχετική μνεία κάνει καί ό Ἀριστοτ. Κουρτίδης: “ὅς φαντασθοῦν τόν Δροσίνη... συλλαμβάνοντα μίαν ἡμέραν... τήν ιδέα ἐλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου, τόν θρίαμβον τῆς πειστικότητος τοῦ Δροσίνη” (“Τό Ἐκπαιδευτικόν Συνέδριον”, *Παναθήναια*, τόμ. Ζ΄ 1904, σσ. 65-69.

55. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρός διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομή μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ό.π., σ. 96.

56. Ἀνάλογος προβληματισμός διακρίνει τίς ἐνέργειες τών γλωσσоекπαιδευτικῶν ἐνώσεων τῆς ἐποχῆς πού κατέληξαν στόν Ἐκπαιδευτικό Ὁμιλο (1910) καί στό Παρθενάγειο τοῦ Βόλου (1908) (βλ. Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου [ἐπιμέλεια], *Δημοτικισμός καί κοινωνικό πρόβλημα*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σσ. ιθ΄ - κη΄), καθώς καί τήν ἀρθρογραφία

τικά πράγματα. Ειδικότερα ανεζητήθησαν τα μέσα για την αναδιοργάνωση και τόν εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, στοιχεία τα όποια παρέπεμπαν στο ζητούμενο της κοινωνικής και εθνικής ανορθώσεως.

Στά πλαίσια του Έκπαιδευτικού Συνεδρίου ὁργανώθηκε Σχολική Έκθεση με εκπαιδευτικό ὕλικό ἀπὸ ἑλληνικά σχολεία καὶ ἀπὸ ἐκδοτικούς οἴκους καὶ ἐργοστάσια σχολικῶν εἰδῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Σύμφωνα με σχετική διατύπωση⁵⁷ τοῦ Δροσίνη, ἡ Έκθεση ἐπρόκειτο νὰ ἐλειτουργήσῃ ὡς “ἐπιστημονικὸν ἐργαστήριον... ὡς μουσεῖον ἢ ἀνατομεῖον τοῦ Έκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου”. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δίνει καὶ τὸ στίγμα τῆς Σχολικῆς Εκθέσεως: Στόχος τῆς ἦταν νὰ παρουσιασθῇ στὸ σύνολό τῆς ἡ εκπαιδευτικὴ πραγματικότητα στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ στὸν ὑπόδουλο καὶ τὸν ἀπόδημο Ἑλληνισμό, καὶ νὰ προβληθοῦν ὡς πρότυπα τὰ ξένα ἐπιτεύγματα στὸν εκπαιδευτικὸ τομέα. Στά πλαίσια αὐτὰ ὁ Δροσίνης προτείνει στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων τὴν ἔκδοση ἀναμνηστικοῦ λευκώματος με τίτλο “Ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευσις ἐν τῷ εκπαιδευτικῷ συνεδρίῳ καὶ τῇ σχολικῇ ἐκθέσει”. Τὴν σύνταξη τοῦ λευκώματος ἐπρόκειτο νὰ ἀναλάβῃ ὁ Δροσίνης⁵⁸.

Οἱ προβληματισμοὶ οἱ ὅποιοι ἀνεπτύχθησαν στὸ Έκπαιδευτικὸ Συνέδριο τοῦ 1904 ἀνέδειξαν τὴν ἀνάγκη ἑνὸς συντονιστικοῦ ὀργάνου τῶν εκπαιδευτικῶν παραγόντων γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό καὶ τὴν βελτίωση τῆς εκπαίδευσεως. Τὸ τελευταῖο συνδέεται με τὸν προβληματισμό ποὺ εἶχε τεθῇ κατὰ τὴν ἴδια περίοδο, κυρίως προκειμένου γιὰ τὰ σχολεία τῶν ἀλυτρώτων περιοχῶν, σχετικά με τὴν ἀνάγκη κεντρικοῦ φορέως γιὰ τὸν σχεδιασμό καὶ τὴν ἐφαρμογὴ ἐνιαίας εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς⁵⁹. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ Δροσίνης ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες. Ὑποβάλλει στὸ Έκπαιδευτικὸ Συνέδριο πρόταση⁶⁰, ἡ ὁποία γίνεται ἀποδεκτὴ, γιὰ τὴν ἵδρυση “Ἑλληνικοῦ Έκπαιδευτικοῦ Συνδέσμου”. Στὸ ἰδρυτικὸ Καταστατικὸ του ὁρίζονται ὁ σκοπὸς καὶ τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιδίωξή του:

Ὁ Ἑλληνικὸς Έκπαιδευτικὸς Σύνδεσμος... σκοπὸν ἔχει τὴν διάδοσιν τῆς εκπαίδευσεως καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν μέσων καὶ τῶν τρόπων τῆς

στά περιοδικὰ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” (1898-1904) (βλ. Κ. Δεμερτζῆς, Τὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” τοῦ Γ. Δροσίνη, ὁ.π.), καὶ “Ὁ Νουμάς (1902-1912) (βλ. Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου, ὁ.π., σσ. ο' - πα').

57. Γ. Δροσίνης, “Τὸ Έκπαιδευτικὸν Συνέδριον καὶ ἡ Σχολικὴ Έκθεσις”, Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. ΣΤ' 1903, σ. 110.

58. Έλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 104-105. Ἡ ἔκδοση δὲν φαίνεται ὅτι ἐπραγματοποιήθηκε.

59. Έλένη Μπελιᾶ, Ἐκπαίδευση καὶ ἀλυτρωτικὴ πολιτικὴ. Ἡ περίπτωση τῆς Θράκης, 1856-1912, ὁ.π., σσ. 172-175.

60. Έλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 105-106.

διδασκαλίας και της καθ' ὅλου ἀγωγῆς ἀνά τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς ἀπανταχοῦ Ἑλληνικὰς κοινότητας καὶ παροικίας.

Ὁ Σύνδεσμος ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπει, διὰ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρώσεως πάντων τῶν δυναμένων νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τῆς παιδείσεως τοῦ ἔθνους...

Τὸν Σύνδεσμον ἀποτελοῦσιν οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλληνικοὶ Σύλλογοι, Ἑταιρίαι, Ἀδελφότητες, ὧν ὁ σκοπὸς εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συνδέσμου.

Ἀλλὰ ὁ Δροσίνης δὲν περιορίζεται στὴν ἱδρυση τοῦ Συνδέσμου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐλειτουργοῦσε ὡς συντονιστικὸ ὄργανο τῶν φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων καὶ ἐταιριῶν μὲ στόχο τὴν βελτίωση τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὸ ἴδιο ἔτος τὸν ἀπασχολεῖ ἡ σύσταση ὀργάνου, μὲ τὴν ἐπωνυμία “Συμβούλιον Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως”, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε τὴν ἐποπτεία τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως⁶¹. Ἀξιοσημεῖωτο ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι προτείνεται νὰ ἀπαρτισθῇ τὸ ὄργανο αὐτὸ ἀπὸ εἰδικούς περὶ τὰ ἐκπαιδευτικά καὶ τὴν ἀγωγή καὶ νὰ λειτουργῇ χωρὶς κρατικὴ ἐξάρτηση:

ἡ διαρκὴς ἐποπτεία τῆς σχολικῆς λειτουργίας καθ' ὅλους αὐτῆς τοὺς βαθμοὺς ὑπὸ ὁμίλου ἀνδρῶν ἐξ ἐπαγγέλματος παιδαγωγῶν ἢ εἰδικώτερον ἀσχολουμένων εἰς ἐν ἀπὸ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν Ἀγωγήν καὶ τὴν Διδασκαλίαν ποικίλα στοιχεῖα, καὶ ἡ περὶ βελτιώσεως ἐνδελεχῆς μερίμνα. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν θὰ εἶχε καὶ τὴν πρόσθετον ἀποστολὴν νὰ χειραφετήσῃ τελείως τὴν Ἐκπαίδευσιν ἀπὸ τῶν ἐπιδράσεων τῆς πολιτικῆς καὶ νὰ παγιώσῃ τὰ θεμέλια αὐτῆς, ὅτινα συγκλονοῦσιν ἐκάστοτε αἱ κυβερνητικαὶ μεταβολαὶ αἱ συνεπάγουσαι καὶ μεταβολὰς τοῦ διοικούντος τὴν Ἐκπαίδευσιν ἀνωτέρου προσωπικοῦ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας.

3. ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων ἦταν ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία στὰ σχολεῖα. Στὰ πλαίσια αὐτὰ ὁ Σύλλογος, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων⁶², ὁ ὁποῖος εἶχε δραστηριοποιηθῇ

61. Γ. Δροσίνης, “Ἱδρυσις Συμβουλίου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως”, Ἑθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. Ζ' 1904, σσ. 2-5. Ἡ πρόταση προεκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν κύκλων τοῦ “Νουμᾶ” ποὺ ὑποστήριξαν ὅτι οἱ εἰδικοὶ περὶ τὰ ἐκπαιδευτικά, στοὺς ὁποίους θὰ ἀντιτίθετο ἡ ἐποπτεία τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἶναι ἐκεῖνοι “ποὺ ἔφεραν τὴν ἐκπαίδευσιν στὰ τωρινὰ τῆς χάλια” (Ὁ Νουμᾶς, ἔτος Δ', τευχ. 180, 1906, σσ. 7-8).

62. Βλ. Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969, Ἀθήνα 1970, σσ. 124-125.

σχετικά ἤδη ἀπὸ τὸ 1880, ἀνέλαβε ἀπὸ τὸ 1903 τὴν ἔκδοση ἐποπτικῶν πινάκων διδασκαλίας⁶³ καὶ στὴν συνέχεια τὴν προμήθεια καὶ διανομὴ πινάκων στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα⁶⁴. Στὶς ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Συλλόγου ἡ συμμετοχὴ τοῦ Δροσίνη εἶναι οὐσιαστική: μετέχει σὲ ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν μελέτη τοῦ ζητήματος καὶ ἔχει τὴν εὐθύνη τῆς διαδικασίας γιὰ τὴν προμήθεια τῶν σχολείων μὲ ἐποπτικούς πίνακες⁶⁵.

Ὅπως ἔχει ἀναφερθῇ, τὸν Δροσίνη εἶχε ἀπασχολήσει πολὺ ἐνωρίς, ἤδη τὸ 1884, ἡ σύνταξη διδακτικῶν βιβλίων. Τὸ 1903 ὁ Δροσίνης ἐπανέρχεται στὸ ζήτημα αὐτὸ στὰ πλαίσια τῆς συνεργασίας του μὲ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, ὁ ὁποῖος εἶχε στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν προβληματισμὸ του στὴν βελτίωση τῶν διδακτικῶν βιβλίων⁶⁶, ζήτημα τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀνεφέρθη ἤδη, ἀπετέλεσε ἀντικείμενο μελέτης καὶ προβληματισμοῦ στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο τοῦ 1904. Ἄς σημειωθῇ ἐδῶ ὅτι οἱ συλλογικὲς πρωτοβουλίες γιὰ τὴν βελτίωση τῶν διδακτικῶν βιβλίων δὲν εἶναι νέο φαινόμενο. Τὸ ζήτημα εἶχε ἀπασχολήσει, ἤδη ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1870, τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ὁ ὁποῖος καὶ εἶχε πραγματοποιήσει ἀξιόλογες ἐκδόσεις⁶⁷. Ἐξ ἄλλου, στὸν σχετικὸ προβληματισμὸ τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰ. ἐντάσσεται καὶ ἡ πρωτοβουλία τοῦ περιοδικοῦ “Ὁ Νουμᾶ” τὸ 1905 γιὰ τὴν προκήρυξη διαγωνισμοῦ γιὰ τὴν σύνταξη ἀναγνωστικῶν βιβλίων⁶⁸, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέκυψε τὸ “Ἀλφαβητάρι τοῦ Νουμᾶ”⁶⁹.

Τὸ ζήτημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἀπασχολεῖ τὸν Δροσίνη στὰ πλαίσια τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου τοῦ 1904. Ἔτσι, τὸ 1903 δημοσιεύει, ὅπως ἀνεφέρθη ἤδη, σχετικὸ ἄρθρο⁷⁰ στὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”. Τὸ

63. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 91-95.

64. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 95.

65. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 92, 95.

66. Γιὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία βλ. Ἀχιλ. Καψάλη, Δημ. Χαραλάμπους, Σχολικά εγχειρίδια, Θεσμικὴ ἐξέλιξη καὶ σύγχρονη προβληματική, Ἀθήνα 1995. Εἰδικώτερα γιὰ τὰ ἀναγνωστικὰ βλ. Εὐγ. Κεφαλληναίου, Νεοελληνικὰ Ἀλφαβητάρια, Ἀθήνα 1995.

67. Βλ. Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969, ὁ.π., σσ. 118-122.

68. Ἀλ. Δημαρᾶς, Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἐγινε, τόμ. Β', ὁ.π., σσ. λα' - λβ', 47-48.

69. Εὐγενία Κεφαλληναίου (ἐπιμέλεια), Τὸ Ἀλφαβητάρι τοῦ Νουμᾶ (1906), Ἀθήνα 1996.

70. “Τὸ ζήτημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων”, Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. ΣΤ', 1903, σσ. 25-26. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ μνεῖα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ σχετικά μὲ τὸν προβληματισμὸ τοῦ Δροσίνη γιὰ τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τὰ ἀλφαβητάρια, μνεῖα ἢ ὁποῖα παραπέμπει στὶς κατωτέρω ἐκτειθέμενες ἐνέργειες τοῦ Δροσίνη γιὰ τὴν συγκρότηση

επόμενο έτος μαρτυρείται⁷¹ ότι συνέταξε “Αναγνωσματάριον” για την Τετάρτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου, ή ύλη του οποίου είχε ανθολογηθῇ κατὰ κύριον λόγον ἀπὸ τὰ “Ὠφελίμα Βιβλία”. Τὸ ἴδιο ἔτος ὁ Σύλλογος ὑπέβαλε τὸ “Αναγνωσματάριον” πρὸς ἔγκρισιν στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Τὸ ζήτημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἀπασχολεῖ τὸν Δροσίνη καὶ ἀργότερα, τὸ 1907. Τότε σὲ σχετικὸ ἄρθρο⁷² του συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς παρεμβάσεως τοῦ κράτους⁷³ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ἡ ἴδρυση, τὸ 1903, τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων προῆλθε ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ Δροσίνη, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε τὸν Μάρτιο τοῦ ἔτους αὐτοῦ στὸν Σύλλογο σχετικὴ πρόταση γιὰ τὴν ἴδρυση, ὑπὸ μορφήν παραρτημάτων τοῦ Συλλόγου, τριῶν φορέων: Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου, Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης καὶ Συλλογῆς πινάκων ἐποπτικῆς διδασκαλίας⁷⁴. Τὸ στίγμα τῶν τριῶν αὐτῶν φορέων δίδεται σαφῶς στὸ σχετικὸ ἰδρυτικὸ ψήφισμα⁷⁵ τὸ ὁποῖο σιγῶντα ὁ Δροσίνης:

1ον. Ὁ Σύλλογος ἰδρύει ὡς ἐξαρτήματα αὐτοῦ Σχολικὸν Μουσεῖον, Σχολικὴν Βιβλιοθήκην καὶ Συλλογὴν πινάκων τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.
2ον. Σκοπὸς τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Συλλογῆς πινάκων εἶναι ἡ συγκέντρωσις καὶ ἐκθεσις τῶν εἰς τὰ μᾶλλον προσηγμένα ἔθνη σχολικῶν ὀργάνων τῆς ἐποπτικῆς λεγομένης διδασκαλίας καὶ τῆς χειροτεχνίας, ὅπως πάντα χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐκπαίδευσιν. Τῆς δὲ Βιβλιοθήκης σκοπὸς εἶναι ἡ συγκέντρωσις τῶν διὰ τὰς σχολικὰς βιβλιοθήκας ἐγκριθέντων βιβλίων, ὅπως ὑπάρχη πρότυπον τοιαύτης βιβλιοθήκης.

Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων: “Ἀκουσα κάποτε τὸν κύριον Δροσίνη, ποὺ ἔκαμε συλλογὴν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀλφαβητάρια τοῦ κόσμου, νὰ λέη πὼς τὰ δικά μας ἀλφαβητάρια (τουλάχιστον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν) μόνο μὲ τῶν φελάχων τῆς Αἰγύπτου μοιάζουν τ’ ἀλφαβητάρια” (Κ. Παλαμᾶς, “Ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ κάποιου συνεδρίου”, *Ὁ Νουμᾶς*, 8 Μαΐου 1903, σ. 7. (Κ. Παλαμᾶ, *Ἀπαντα*, τόμ. ΙΣΤ’, σ. 241).

71. Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 8.12.1904. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 91.

72. “Ὁ νόμος τοῦ ἐνὸς βιβλίου”, *Ἡ Μελέτη*, τόμ. Α’, 1907, σσ. 229-238.

73. Πρόκειται γιὰ τὴν κρατικὴν παρέμβαση μὲ τὸν Νόμο ΓΣΑ’/1907 ὁ ὁποῖος καθώριζε τὰ διδακτικὰ βιβλία, καταργῶντας τὴν πληθώρα τῶν βιβλίων ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς διδακτικά.

74. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 108.

75. Τοῦτο βλ. καταχωρημένο στὰ Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 8.3.1903. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 108.

Πρόκειται για καινοτομία στα ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα, ή οποία απέβλεπε σε δύο κυρίως στόχους: στην δημιουργία έποπτικής και βιβλιακής ύποδομης για τὰ σχολεία και στην εκπαιδευτική λειτουργία του Μουσείου, τῆς Βιβλιοθήκης και τῆς Συλλογῆς πινάκων.

Τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Μουσεῖο περιέλαβε έποπτικά ὄργανα διδασκαλίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πίνακες ἀνθρωπολογίας, ζωολογίας, βοτανικῆς, ἀστρονομίας, γεωγραφίας, συλλογές ἐντόμων, φυτῶν, ὀρυκτῶν, συσκευές καὶ ἐργαλεῖα, πρότυπα θρανίων καὶ καθισμάτων. Τὸ πρῶτο ὑλικὸ τοῦ Μουσείου προήλθε ἀπὸ τὴν Σχολικὴ Ἐκθεσὴ ποὺ εἶχε ὁργανωθῇ στὰ πλαίσια τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου τοῦ 1904 καὶ ἀπὸ δωρεές⁷⁶. Τὸ Μουσεῖο, τὰ ἐγκαίνια τοῦ ὁποίου ἐγιναν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1905, ἐλειτούργησε ὑπὸ δύο μορφές: ὡς μουσεῖο μὲ σαφῇ ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα καὶ ὡς κέντρο προμηθείας καὶ κατασκευῆς προτύπων έποπτικῶν ὀργάνων, ἐπίπλων καὶ σκευῶν γιὰ σχολικὴ χρῆση⁷⁷. Τὸν χαρακτήρα αὐτὸν τοῦ Μουσείου ἐπισημαίνει ὁ Δημ. Βικέλας τὸ 1904 στὸν Ἀπολογισμό⁷⁸ τοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων κατὰ τὸ 1903:

Τὸ μικρὸν τοῦτο Μουσεῖον, πλουτισθέν καὶ πλουτιζόμενον ὁλονέν ἐξ ἄλλων δωρεῶν, λαμβάνει βαθμῆδόν τὸν εὐρύτερον τύπον Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου. Φρονούμεν δὲ ὅτι θὰ καταστῇ οὕτω πολλαχῶς χρησίμον. Θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ ὡς προμηθευτὴς εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν τελειότερων ὀργάνων διδασκαλίας καὶ σχολικῶν σκευῶν. Θὰ βοηθῇ εἰς τὸν σχηματισμὸν στοιχειωδῶν συλλογῶν διὰ τὰ σχολεία τοῦ κράτους καὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Μουσεῖο ἐλειτούργησε ἐπὶ 46 χρόνια, ἀπὸ τὸ 1905 μέχρι τὸ 1951, ὅποτε καὶ διελύθη γιὰ λόγους οἰκονομικοῦς⁷⁹, μέχρι δὲ τὸν πόλεμο τοῦ 1940-1941 εἶχε μεγάλη ἀπήχηση, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἐδικαίωσε τὴν σχετικὴ πρωτοβουλία τοῦ Δροσίνῃ: προσήλκυσε οἰκονομικοὺς χορηγοὺς καὶ δωρητὲς καὶ εἶχε ἐπὶ ἐτησίας βάσεως μεγάλο ἀριθμὸ ἐπισκεπτῶν⁸⁰ καὶ πολλές

76. Ὅπως τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ τοῦ Π. Πρωτοπαπαδάκη. Βλ. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 109.

77. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 108-111.

78. Ἀπολογισμὸς 1903: Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 14.1.1904.

79. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 234.

80. Ἐνδεικτικὰ ἂς σημειωθῇ ὅτι τὸ 1905 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Μουσείου ἔφθασε τοὺς 1000· βλ. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 109.

παραγγελίες για την προμήθεια ή την κατασκευή σχολικῶν επίπλων και σκευῶν τόσο για σχολεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅσον καὶ γιὰ τὰ σχολεῖα στὶς κοινότητες τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς Διασπορᾶς⁸¹.

Ὡς στενὸς συνεργάτης τοῦ Δημ. Βικέλα στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων ὁ Δροσίνης ἐμφανίζεται νὰ ἔχη ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν συγκρότηση καὶ τὴν λειτουργία τῆς Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου, ἡ ὁποία περιελάμβανε βιβλία καὶ περιοδικὰ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ περιεχομένου, γεγονός πού τὴν καθιστοῦσε εἰδικὴ βιβλιοθήκη. Ἄς σημειωθῇ ἐν προκειμένῳ ἡ μαρτυρία στὸν Ἀπολογισμό⁸² τοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ 1905 ὅτι στὴν Βιβλιοθήκη εἶχε συγκροτηθῇ τμήμα πληροφοριῶν γιὰ κάθε ἐκπαιδευτικὸ κλάδο. Σχετικὰ μὲ τὴν συμμετοχὴ τοῦ Δροσίνης στὴν λειτουργία τῆς Βιβλιοθήκης, τὸ 1905 μαρτυρεῖται⁸³ ὅτι ὁ τελευταῖος κατέγραψε μὲ βιβλιογραφικὸ σύστημα 4.500 τίτλους βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης⁸⁴. Τὸ 1933, ἐξ ἄλλου, ὁ Δροσίνης ἐδῶρισε στὸν Σύλλογο τὴν οἰκογενειακὴ του βιβλιοθήκη⁸⁵, ἡ ὁποία περιλαμβάνει σημαντικὸ ἀριθμὸ βιβλίων ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου.

5. ΣΕΒΑΣΤΟΠΟΥΛΕΙΟΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἡ ἵδρυση, τὸ 1907, τῆς Σεβαστοπούλειου Ἑργατικῆς Σχολῆς⁸⁶ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ οὐσιαστικὴ παρέμβαση τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικώτερα στὸν τομέα τῆς Τεχνικῆς - Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης. Στὴν παρέμβαση αὕτῃ τοῦ Συλλόγου ὁ Δροσίνης συμμετέχει ἐνεργῶς γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῶν πρωτοβουλιῶν καὶ τῶν σχεδίων τοῦ Δημ. Βικέλα.

81. Ὅπως γιὰ τὸ Μαράσλειον Διδασκαλεῖον, τὸ Νηπιαγωγεῖον Πειραιῶς, τὴν Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ στὴν Ἀθήνα· βλ. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 109, 200.

82. Ἀπολογισμὸς 1905: Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 14.2.1906. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 111.

83. Τὴν Ἐκθεση μὲ χρονολογία 1.7.1905 βλ. εἰς Ἀρχεῖον Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, φάκ. Ἀλληλογραφία 1903-1908. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 111.

84. Τὸ 1987 ἔγινε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ Ἄννα Ματθαίου καταλογογράφηση τῶν βιβλίων καὶ ἐντύπων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου· βλ. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 279-280.

85. Τὰ βιβλία τῆς φέρουν σφραγίδα μὲ τὴν ἐνδειξη “Βιβλιοθήκη Δροσίνη”. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 200.

86. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., 112-119.

Ἡ ἰδέα γιὰ τὴν ἱδρυση ἐργατικῆς σχολῆς διατυπώνεται τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 στὴν Ἀγγελία γιὰ τὴν σύγκληση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου καὶ στὸν Κανονισμό αὐτοῦ⁸⁷ :

Ὅργανωσις συστήματος τεχνικῆς προπαιδεύσεως καὶ διδασκαλίας συμπληρωματικῆς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου διὰ τοὺς παῖδας τοῦ λαοῦ τοὺς μέλλοντας νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς βιομηχανικὰ ἐπαγγέλματα.

Ἡ ἴδια ἰδέα ἀνιχνεύεται καὶ στὸν σκοπὸ τοῦ Συλλόγου σχετικὰ μὲ τὴν διάδοση ὠφελίμων γνώσεων στὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα.

Στὰ πλαίσια αὐτὰ στὶς 20 Ὀκτωβρίου τοῦ 1903 ὁ Δροσίνης ὑπέβαλε στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου σχετικὴ ἐκθεση⁸⁸ γιὰ τὴν ἱδρυση “Πρακτικῆς Σχολῆς Ὁφελίμων Γνώσεων”, τὴν ὁποία συνέταξε κατ’ ἐντολὴν τοῦ Βικέλα. Σκοπὸς τῆς ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς τίθεται ἡ ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση τῶν παιδιῶν ποὺ δὲν συνέχιζαν σπουδὲς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχε σχετικὴ κρατικὴ πρόβλεψη. Ἡ Σχολὴ θὰ ἐλειτουργοῦσε σὲ δύο τμήματα: τὸ “Σπουδαστήριον” καὶ τὸ “Ἐργαστήριον”. Στὸ πρῶτο ἡ διδακτέα ὕλη θὰ συνεπλήρωνε τὴν ὕλη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Στὸ “Ἐργαστήριον” οἱ μαθητὲς θὰ ἐδιδάσκοντο τὴν χρῆση ἐργαλείων ξυλουργικῆς, σιδηρουργικῆς καὶ χαρτοκοπτικῆς κατὰ τὸ πρότυπο τῶν σουηδικῶν σχολείων. Τέλος θὰ ὑπῆρχε πρόβλεψη γιὰ τὴν ἀσκήση τῶν μαθητῶν στὸ “Κηπάριον” τῆς Σχολῆς στὴν δενδροκομία καὶ τὴν κηπευτικὴ, καθὼς καὶ γυμναστικὴ ἀσκήση τῶν μαθητῶν καὶ ἀσκήση στὴν σκοποβολή.

Τὸ σχέδιο τῆς Σχολῆς εἶχε βασισθῇ σὲ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα καὶ ἰδιαίτερος στὴ γνωστὴ Ἐργατικὴ Σχολὴ τοῦ Somasco στὴν πόλη Creil τῆς Γαλλίας⁸⁹, τὴν ὁποία εἶχε ἐπισκεφθῇ ὁ Βικέλας τὸ 1905, ἐρχόταν δὲ νὰ ἀπαντήσῃ στὸν προβληματισμὸ τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση⁹⁰, προβληματισμὸ ὁ ὁποῖος συνήπτετο μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ σχετικὴ ἐκπαιδευτικὴ βαθμίδα καὶ νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς παιδικῆς ἡλικίας⁹¹. Ἀς σημειωθῇ ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευση μὲ στόχο

87. Βλ. τὴν ἀπὸ 30.4.1903 Ἀγγελία καὶ τὸν Κανονισμό τοῦ Συνεδρίου εἰς Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 17.4.1903 καὶ στὸ Ἀρχεῖον Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, φάκ. Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον, 1904. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 98, 112.

88. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 112-113.

89. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 112.

90. Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ἡ μαθητεία στὰ ἐπαγγέλματα (16ος - 20ὸς αἰ.)*, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1986.

91. Βλ. Μιχ. Ρηγίνος, *Μορφὲς παιδικῆς ἐργασίας στὴ βιομηχανία καὶ τὴ βιοτεχνία (1870-1940)*, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1995, σσ. 83-108.

τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση καὶ τὴν προστασία τῶν ἀνηλίκων ἐκαλύπτετο κυρίως ἀπὸ τὴν φιλανθρωπία: τὸ Ὁρφανοτροφεῖο Χατζηκώνστα (1856)⁹², τὴν Σχολὴ Ἀπόρων Παίδων τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσός” (1872)⁹³ καὶ τὴν Σχολὴ Ἀπόρων Παίδων τοῦ Πειραϊκοῦ Συνδέσμου (1895)⁹⁴. Τὸ ζήτημα ἀντιμετωπιζόταν ἐπίσης σὲ μικρὸ βαθμὸ ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση κληροδοτημάτων γιὰ τὴν ἰδρυση τεχνικῶν σχολῶν ἀπὸ τοπικοὺς συλλόγους καὶ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα⁹⁵. Ἡ φιλανθρωπία ἐκάλυπτε καὶ τὴν γυναικεῖα ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση μὲ πρῶτο πυρῆνα τὸ Ἀμαλῖειο Ὁρφανοτροφεῖο (1855)⁹⁶. Ἀξιοσημεῖωτη εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Συλλόγου Κυριῶν ὑπὲρ τῆς Γυναικεῖας Παιδείσεως ὁ ὁποῖος ἰδρύει τὸ 1872 τὸ Ἐργαστήριον Ἀπόρων Γυναικῶν, καὶ τὸ 1875 τὸ Παιδευτήριον πρὸς μόρφωσιν καὶ ἐξάσκησιν νοσοκόμων γυναικῶν⁹⁷.

Στὰ “Σκόρπια Φύλλα”⁹⁸ ὁ Δροσίνης ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὸ ἱστορικὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς ὑπὸ τὸν εὐγλωττο τίτλο “Ἡ γέννησις ἑνὸς σχολείου”, ἐπισημαίνοντας τὸ κενὸ στὴν δημοσίᾳ ἐκπαίδευση ποὺ ἐρχόταν νὰ καλύψῃ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία μὲ τὴν ἰδρυση Ἐργατικῆς Σχολῆς καὶ τοὺς στόχους τῆς Σχολῆς αὐτῆς:

“Υστερα ἀπὸ τὸ διάβασμα καὶ ἐναδιάβασμα ὁργανισμῶν καὶ προγραμμάτων σχολείων κάθε τύπου στὴ Γερμανία, στὴν Ἀγγλία, στὴ Γαλλία, στὴ Σουηδία, στὴν Ἑλβετία καὶ στὴν Ἀμερική, ἀποσπαραγίσαμε ὅ,τι εὗρήκαμε καλύτερο καὶ ἐφαρμόσιμο στὴν Ἑλλάδα κ’ ἐφθάσαμε σ’ ἓνα ὁριστικὸ σχέδιο μὲ βάση τὴν “Ἐργατικὴ Σχολὴ Σομασκὸ” στὸ Creil τῆς Γαλλίας. Τὴν ἐγνωρίσαμε πολὺ καλὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες φωτογραφίες καὶ τὰ ἔντυπα, ποὺ μᾶς εἶχε στείλει στὴ Σχολικὴ Ἐκθε-

92. Βλ. Ὁρφανοτροφεῖον Γεωργίου καὶ Αἰκατερίνης Χατζηκώνστα 1856-1908, Ἀθήνα 1908.

93. Κ. Βοβολίνης, Τὸ Χρονικὸν τοῦ “Παρνασσου” 1865-1950, ὁ.π., σσ. 65-67. Μαρία Κορασίδου, Οἱ ἄθλιοι τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ θεραπευτές τους. Φτώχεια καὶ φιλανθρωπία στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα τὸ 19ο αἰῶνα, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1995, σσ. 153-170.

94. Λυδία Σαπουνάκη Δρακάκη, “Ἡ ἐκπαίδευση τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸν Πειραιᾶ τὸν 19ο αἰῶνα”, *Τὰ Ἱστορικά*, τευχ. 6 (1986), σσ. 396-400.

95. Βλ. Κ. Σοφιανός, Τὸ νομικὸ καθεστῶς τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητος 1833-1900, τόμ. Α’ - Β’, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988.

96. Ἀ. Παπαδοπούλου, Τὸ Ἀμαλῖειο Ὁρφανοτροφεῖον κορασιῶν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι του, 1855-1954, Ἀθήνα 1954.

97. Σιδηρούλα Ζιώγου Καραστεργίου, Ἡ Μέση Ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὴν Ἑλλάδα, 1830-1893, Ἀθήνα 1986, σσ. 304-305. Σάσα Μόσχου Σακορράφου, Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ φεμινιστικοῦ κινήματος, Ἀθήνα 1990, σσ. 80-81.

98. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, τόμ. Β’, ὁ.π., σ. 180.

ση. Συνταιριασμένη μὲ τοὺς ὅρους τῆς δικῆς μας κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς βάσεως τῆς σχολικῆς νομοθεσίας μας, τὴ Γαλλικὴ Ἑργατικὴ Σχολὴ τὴ φανταστήκαμε Ἑλληνική...

Κύριος σκοπὸς τῆς Σχολῆς θὰ ἦτον νὰ δέχεται ὅσα παιδιά τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ τελειώσουν τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, δὲν ἔχουν τὰ μέσα ἢ τὴ διάθεση ν' ἀνέβουν ὅλη τὴ σχολικὴ σκάλα γιὰ νὰ πατήσουν τὸ κατώφλι τοῦ Πανεπιστημίου. Γι' αὐτὰ ποὺ ἀφήνονται στὴν τύχη ἀπὸ τὸ Κράτος, πρέπει νὰ φροντίσῃ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Ἡ Σχολὴ μας θὰ ἐσυμπλήρωνε τὶς γνώσεις, ποὺ τοὺς ἔδωσε τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ θὰ τοὺς ἔδινεν ἀκόμα τὴν πρακτικὴ προπαίδευση, τὴν ἀναγκαία γιὰ κάθε βιοτεχνικὸν κλάδον. Παράπλευρα μ' αὐτὰ θὰ προσπαθοῦσε νὰ μορφώσῃ ἀνθρώπους τιμίους καὶ καλοὺς πολίτας.

Ἡ πρόθεσις τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴν ἰδρυση ἐργατικῆς σχολῆς βρῆκε ἀμεση καὶ οὐσιαστικὴ ἀνταπόκριση στὸ πρόσωπο τοῦ Κωνστ. Σεβαστοπούλου. Ὁ τελευταῖος, μετὰ ἀπὸ σχετικὴ παρέμβασις τοῦ Βικέλα καὶ τοῦ Δροσίνη⁹⁹, προσέθεσε στὴν διαθήκη του κωδικέλλο, στὸν ὁποῖο ὥριζε τὴ διάθεσις 300.000 δραχ. γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ λειτουργίαν ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων Σχολῆς, ἡ ὁποία θὰ ἔφερε τὸ ὄνομα “Σεβαστοπούλειος Ἑργατικὴ Σχολή”¹⁰⁰. Ἀς σημειωθῇ ὅτι στὸν κωδικέλλο ἐπισυνάπτεται Καταστατικὸ τῆς Σχολῆς¹⁰¹, τὸ ὁποῖο βασιίζεται στὴν σχετικὴ ἔκθεσις τοῦ Δροσίνη γιὰ τὴν ἰδρυση Ἑργατικῆς Σχολῆς.

Στις 24 Ἀπριλίου 1908, ὀκτὼ μῆνες πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Βικέλας ἔθεσε τὸν θεμέλιο λίθον τῆς Σεβαστοπούλειος Ἑργατικῆς Σχολῆς¹⁰², ἡ ὁποία ἐλειτούργησε¹⁰³ ἀπὸ τὸ 1909 μέχρι τὸ 1982, ὅποτε ἀνεστάλη ἡ λειτουργία της¹⁰⁴. Μὲ τὴν Σεβαστοπούλειον, τῆς ὁποίας ἔχει ἀναγνωρισθῇ ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴν Τεχνικὴ Ἑπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση, ὑλοποιήθηκε ἡ παρέμβασις τοῦ Συλλόγου στὴν διαμόρφωσις τοῦ κλάδου αὐτοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως, παρέμβασις στὴν ὁποία ὁ Δροσίνης ἔχει τὸ μερίδιό του.

99. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, τόμ. Β', ὁ.π., σσ. 184-185.

100. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 114-116.

101. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 117.

102. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 119.

103. Ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς ἀνεστάλη λόγω πολεμικῶν γεγονότων κατὰ τὰ ἔτη 1912, 1915-1928, 1940-1942. Βλ. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 204, 212, 259-260.

104. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 303-304.

6. ΟΙΚΟΣ ΤΥΦΛΩΝ ΚΑΙ ΣΧΟΛΗ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΗΣ

Οί πρωτοβουλίες του Συλλόγου προς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν τυφλῶν ἐντάσσονται στὸν γενικώτερο προβληματισμό του γιὰ τὴν διεύρυνση τῆς εκπαιδευτικῆς βάσεως καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση ἀδυνάτων καὶ ἀπόρων. Ὁ Οἶκος Τυφλῶν στὴν Καλλιθέα ἰδρύθηκε τὸν Μάιο τοῦ 1906 ἀπὸ ἐταίρους καὶ φίλους τοῦ Συλλόγου. Μεγάλοι εὐεργέτες ὅπως ὁ Ἄλ. Ἀθανασάκης, ὁ Ἐμμ. Μπενάκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Ἀν. καὶ Ραφ. Ἀμπέρ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ἔθεσαν μὲ τὶς γενναῖες δωρεές τους τὶς βάσεις γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ ἰδρύματος. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1907 ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τῆς Σχολῆς Τυφλῶν¹⁰⁵.

Στὰ πλαίσια τῆς συνεργασίας του μὲ τὸν Σύλλογο ὁ προβληματισμός γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση τυφλῶν ἦταν πολὺ οἰκεῖος στὸν Δροσίνη. Ὁ Βικέλας τοῦ μετέφερε τὴν σχετικὴ εὐρωπαϊκὴ πρακτικὴ στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Μουσεῖο τοῦ Συλλόγου εἶχε συγκεντρωθῇ ἐποπτικὸ ὑλικὸ εἰδικὸ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τυφλῶν. Πέραν ὁμῶς τοῦ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, τὸν Δροσίνη διακατεῖχε ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία νὰ εὐρίσκεται ἡ Ἑλλάδα στὸ αὐτὸ ἐπίπεδο μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες. Γιὰ τὸ ὅλο ζήτημα ἀποκαλυπτικὴ εἶναι σχετικὴ μαρτυρία¹⁰⁶ τοῦ Βικέλα, στὴν ὁποία παρουσιάζεται τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ Δροσίνη γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν τυφλῶν, οἱ πρῶτες σχετικὲς ἐνέργειές του γιὰ τὴν εὐαισθητοποίηση τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἡ φιλοσοφία ποὺ ὑπαγόρευσε αὐτὲς τὶς ἐνέργειες:

Κατὰ τὴν διάρκειαν λοιπὸν τῶν θερινῶν διακοπῶν, ἐνῶ ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου ἀπουσίαζεν, περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ φίλου μου Κ. Δροσίνη, τοῦ γραμματέως τοῦ Συλλόγου, πρόσκλησις συμμετοχῆς εἰς Συνέδριον φιλοτύφλων. Ἡ πρόσκλησις προερχομένη ἀπὸ τὸ Ἐδιμβούργον... ἐκέντησε τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν τοῦ Κ. Δροσίνη. Διατί προσεκλήθη ἡ Ἑλλάς; Πῶς νὰ παρουσιασθῇ εἰς τοιοῦτο Συνέδριον μὴ ἔχουσα νὰ ἐπιδείξῃ οὐδὲν ἔργον ὑπὲρ τῶν τυφλῶν, ἐκτὸς τοῦ Ὀφθαλμιατρείου τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ διατί μόνη ἡ Ἑλλάς, μεταξὺ τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν, νὰ μὴ ἔλθῃ εἰσέτι ἀρωγὸς εἰς τοὺς τυφλοὺς της, παρέχουσα εἰς αὐτοὺς τ' ἀναγκαῖα ἐφόδια διὰ τὴν δύσκολον πάλιν τοῦ βίου; Ὑπὸ τοιούτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος ὁ Κ. Δροσίνης ἐδημοσίευσεν εἰς ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν ἄρθρον, προκαλῶν τὴν μέριμναν τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν ὑπὲρ τῶν τυφλῶν. Ὁ σπόρος ἔπεσεν εἰς γῆν γόνιμον! Ἐκαρποφόρησε διὰ μιᾶς! Φίλοι διάφοροι τοῦ Συλλόγου ἐξέφρασαν τὴν πρόθεσιν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν.

105. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 121-122.

106. Δ. Βικέλα, Ἀπαντα, τόμ. Η', ὁ.π., σσ. 207-208.

Ἡ παρέμβαση τοῦ Δροσίνη στο ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν τυφλῶν ἐπραγματοποιήθηκε μέσῳ ἀρθρογραφίας καὶ δημοσιευμάτων. Ἐν σημειωθῶν ἐδῶ δύο σχετικά ἄρθρα¹⁰⁷ του στο περιοδικό “Ἡ Διάπλασις τῶν παιδων” μέ τὴν εὐκαιρία τῆς ιδρύσεως τοῦ Οἴκου Τυφλῶν καὶ ἓνα εἰδικό δημοσίευμα¹⁰⁸ στὴν σειρὰ τῶν “Ὠφελίμων Βιβλίων”.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἡ σωματικὴ ἀσκήση στὴν ἐκπαίδευση ἀπασχολεῖ σοβαρὰ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἐχουν προηγηθῇ στὸν τομέα αὐτὸν οἱ ἀθλητικοὶ σύλλογοι, ἔχει διαμορφωθῇ κοινωνικὴ ἀντίληψη ποὺ συνδέει τὴν σωματικὴ ἀσκήση μέ τὴν ὑγεία. Τὸ ζήτημα ἔρχεται στο προσκῆνιο μέ ἀφορμὴ τοῖς Ὀλυμπιακοῖς Ἀγῶνες τοῦ 1896 καὶ τὴν ἥττα κατὰ τὸν ἐλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897. Ἡ πρώτη περίπτωση ἀπηχεῖ τὴν ιδεολογία γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου κλέους, ἡ δευτέρη συνδέεται μέ τὴν στρατιωτικὴ προετοιμασία τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους¹⁰⁹. Ἐτσι τὸ 1899 ψηφίζεται νόμος¹¹⁰ μέ τὸν ὁποῖο ἡ γυμναστικὴ εἰσάγεται ὡς ὑποχρεωτικὸ μάθημα σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὁ ἴδιος νόμος προέβλεπε τὴν διδασκαλία τῆς σκοποβολῆς στὶς ἀνώτερες τάξεις τῶν γυμνασίων, ὅμως τὸ σημεῖο αὐτοῦ τοῦ νόμου δὲν εἶχε τεθῇ σὲ ἐφαρμογή.

Ἡ σωματικὴ ἀσκήση τῶν νεῶν ἀπασχολεῖ καὶ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Σύμφωνα μέ σχετικὴ διατύπωση¹¹¹ τοῦ Βικέλα, τὸ ζήτημα ἔχει διάσταση κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ. Ἡ σωματικὴ ἀσκήση προετοιμάζει “διὰ τὴν πάλην τοῦ βίου καὶ διὰ τὴν ὅσον οἶόν τε ἐντελεστέραν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων”. Στὰ πλαίσια αὐτὰ βλέπουν τὸ φῶς, τὸ 1905 καὶ τὸ 1906, δύο σχετικά δημοσιεύματα¹¹² στὴν σειρὰ τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων. Κατὰ τὸ ἴδιο διάστημα ὁ Σύλλογος ἐνεργεῖ ἀπὸ κοινοῦ μέ τὴν Πανελλήνιο Σκοπευτικὴ Ἑταιρεία γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς σκοποβολῆς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται μέ τὴν ἐκδοση σχετικοῦ διατάγματος¹¹³ στο τέλος τοῦ 1907. Τὸ ἴδιο ἔτος μέ παρέμβαση τοῦ Συλλόγου

107. “Ἡ τυφλοκωφάλαλος” καὶ “Τυφλοὶ διάσημοι”, *Ἡ Διάπλασις τῶν παιδων*, τόμ. 13, 1906, ἀντιστοιχῶς σσ. 198 καὶ 262.

108. Τὸ ἔργο “Οἱ τυφλοὶ”, ἐκδοση τοῦ Συλλόγου Ὠφελίμων Βιβλίων (1906), γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὴν οἰκεία θέση.

109. Χριστίνα Κουλούρη, *Ἀθλητισμὸς καὶ ὄψεις τῆς ἀστικῆς κοινωνικότητος. Γυμναστικά καὶ ἀθλητικά σωματεῖα 1870-1922*, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1997, σσ. 47-82.

110. Νόμος ΒΧΚΑ’ “Περὶ γυμναστικῆς καὶ γυμναστικῶν καὶ ἀθλητικῶν ἀγώνων, 10.7.1899: *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, τευχ. Α’, ἀρ. 141/1899.

111. Ἀπολογισμὸς ΣΩΒ 1906. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 123.

112. Πρόκειται γιὰ τὰ ἔργα *Ἡ Γυμναστικὴ* τοῦ Ἰω. Χρυσάφη (1905), καὶ *Οἱ ἀγῶνες* τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλου (1906). Βλ. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 329.

113. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀπὸ 20.12.1907 σχετικὸ διάταγμα. Βλ. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, τευχ. Α’, ἀρ. 257/1907.

ιδρύεται στην Αθήνα, με δαπάνη του όμογενοῦς στην Αἴγυπτο Παρίση Μπελλένη, ἡ Μπελλένειος Σχολὴ Σκοπευτικῆς¹¹⁴.

Ὁ Δροσίνης ἀναλαμβάνει καὶ αὐτὴ τὴν φορὰ πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὶς ἐνέργειες τοῦ Συλλόγου τὶς σχετικὲς μὲ τὴν σωματικὴ καὶ τὴν σκοπευτικὴ ἀσκήση τῶν νέων. Καὶ τοῦτο διότι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀντικείμενα ὑπηρετοῦσαν τὶς ἀνάγκες τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς, τὴν ὁποία, ὅπως ἔχει ἀναφερθῇ, ὁ Δροσίνης εἶχε θέσει ὡς παιδευτικὸ στόχο ἀμέσως μετὰ τὴν ἥττα τοῦ 1897. Ὡς σημειωθῇ ἐν προκειμένῳ σχετικὸ ἄρθρο ποὺ ἐδημοσίευσε ὁ Δροσίνης τὸ 1898 μὲ τὸν εὐγλωττο τίτλο “Μαθηταί - Σκοπευταί”¹¹⁵. Ἔτσι, στὰ πλαίσια τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Συλλόγου, ὁ Δροσίνης ἀναπτύσσει ὠρισμένες δραστηριότητες: Συμμετέχει, μαζί μὲ τὸν Π. Πρωτοπαπαδάκη, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Συλλόγου, στὸ Τμῆμα Σχολικῆς Σκοπευτικῆς¹¹⁶, τὸ ὁποῖο εἶχε συστήσει ἡ Ἐπιτροπὴ¹¹⁷ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων τοῦ 1906, ἀρθρογραφεῖ καὶ συντάσσει ἔργα μὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο ἀντικείμενο τὴν σκοπευτικὴ ἀσκήση τῶν νέων. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὑπάγονται σχετικὰ ἄρθρα¹¹⁸ στὸ περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου “Ἡ Μελέτη” καὶ στὸ περιοδικὸ “Ἡ Διάπλασις τῶν παίδων”, αὐτοτελὲς δημοσίευμα μὲ τίτλο “Ἡ σκοπευτικὴ ἀσκήσις τοῦ ἔθνους”¹¹⁹, τὸ ὁποῖο συνέταξε ὁ Δροσίνης ὡς “Ὁδηγὸς Σκοπευτικῆς” τῆς Μπελλενείου Σκοπευτικῆς Σχολῆς¹²⁰, καὶ δημοσίευμα ἐν τῇ σειρά τῶν “Ὁφελίμων Βιβλίων” μὲ τίτλο “Ὁ κυνήγιος” (ἐκδ. 1907)¹²¹, στὸ ὁποῖο ἐμμέσως πλὴν σαφῶς παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης στὴν σκοπευτικὴ ἀσκήση.

7. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ Γ. ΔΡΟΣΙΝΗ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΩΒ

Κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, τὴν περίοδο Βικέλα, ἐπραγματοποιήθηκαν δύο ἐκδοτικὲς

114. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 125-126.

115. Ἐφημ. “Ἐστία”, 24.5.1898.

116. “Χρονικά”, Ἡ Μελέτη, τόμ. Α΄ 1907, σ. 119. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 125.

117. Ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ Σπ. Στάης, Πρόεδρος, καὶ Ἰω. Ἀθανασάκης, Ἀναστ. Μεταξᾶς καὶ Παῦλος Σκουζές, μέλη. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 125.

118. “Ἡ σκοπευτικὴ ἀσκήσις τοῦ ἔθνους”, Ἡ Μελέτη, τόμ. Α΄ 1907, σσ. 94-102, καὶ “Τὸ κυνήγιον”, Ἡ Διάπλασις τῶν παίδων, τόμ. 14 1907, σσ. 181-182.

119. Γ. Δροσίνης, Ἡ σκοπευτικὴ ἀσκήσις τοῦ ἔθνους, Ἀθήνα 1907.

120. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 126.

121. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 329.

σειρές, τῶν “Ὁφελίμων Βιβλίων”¹²², στήν ὁποία περιελήφθησαν 100 βιβλία, καί ἡ σειρά “Παιδική Βιβλιοθήκη”¹²³ μέ τρία βιβλία, ἐγκαινιάσθηκε δέ ἡ ἐκδο-
ση τοῦ περιοδικοῦ “Ἡ Μελέτη”¹²⁴. Καί οἱ τρεῖς ἐκδόσεις ἀπέβλεπαν στήν
διάδοση τοῦ βιβλίου καί στήν δημιουργία φιλαναγνωστικοῦ κοινοῦ. Κοινό
χαρακτηριστικό τῆς σειρᾶς τῶν “Ὁφελίμων Βιβλίων” καί τοῦ περιοδικοῦ
“Ἡ Μελέτη” ὑπῆρξε ἡ ἐκλαϊκευση γνώσεων· κοινός στόχος ἡ διάδοση τῶν
γνώσεων αὐτῶν στό εὐρύτερο δυνατὸ ἐπίπεδο. Εἰδικώτερα ἡ σειρά τῶν “Ὁ-
φελίμων Βιβλίων” εἶχε τίς προϋποθέσεις μιᾶς λαϊκῆς βιβλιοθήκης: τὰ βιβλία
τῆς παρείχαν πρακτικές καί ἐγκυκλοπαιδικές γνώσεις, εἶχαν ποικιλία ὕλης,
ἦταν γραμμένα σέ ἐκλαϊκευμένη μορφή καί σέ ἀπλῆ γλῶσσα, εἶχαν χαρα-
κτῆρα ἐκπαιδευτικό καί εὐρύτερα μορφωτικό.

Ἡ προσωπικότητα καί τὸ κῦρος τοῦ Δημ. Βικέλα, τοῦ ἐμπνευστοῦ καί
δημιουργοῦ τῆς σειρᾶς αὐτῆς, εἶχε προσελκύσει πλῆθος ἐκπαιδευτικῶν, ἐπι-
στημόνων, λογίων καί λογοτεχνῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν στρατευθῇ στήν ὑπηρεσία
τῶν στόχων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων μέ πρωτότυ-
πες συγγραφές ἢ μεταφράσεις βιβλίων μέ περιεχόμενο πρακτικές καί ὠφέλι-
μες γνώσεις. Μεταξὺ αὐτῶν πρῶτος ἀπὸ τὸν κύκλο¹²⁵ τῆς “Ἑστίας” ὁ Γ.
Δροσίνης, ὁ ὁποῖος ἔγινε ὁ κυρίως συνεργάτης τοῦ Δημ. Βικέλα στίς ἐκδό-
σεις τοῦ Συλλόγου.

Ὁ Δροσίνης συμμετέχει στήν σειρά τῶν “Ὁφελίμων Βιβλίων” μέ ἑξὶ
δημοσιεύματα¹²⁶: “Αἱ Μέλισσαι” (1901), “Αἱ Ὀρνίθες” (1903), “Τὸ ψάρευμα”
(1904), “Συλλογαὶ Φυσικῆς Ἱστορίας” (1905), “Οἱ τυφλοὶ” (1906), “Ὁ κυνη-
γός” (1907), καί στήν σειρά “Πράσινα Βιβλία” μέ ἓνα δημοσίευμα¹²⁷ ἐκπαι-
δευτικοῦ περιεχομένου, τὸ ἔργο “Εἰκόνες ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστο-

122. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 58-80, 326-330.

123. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 80-82, 330.

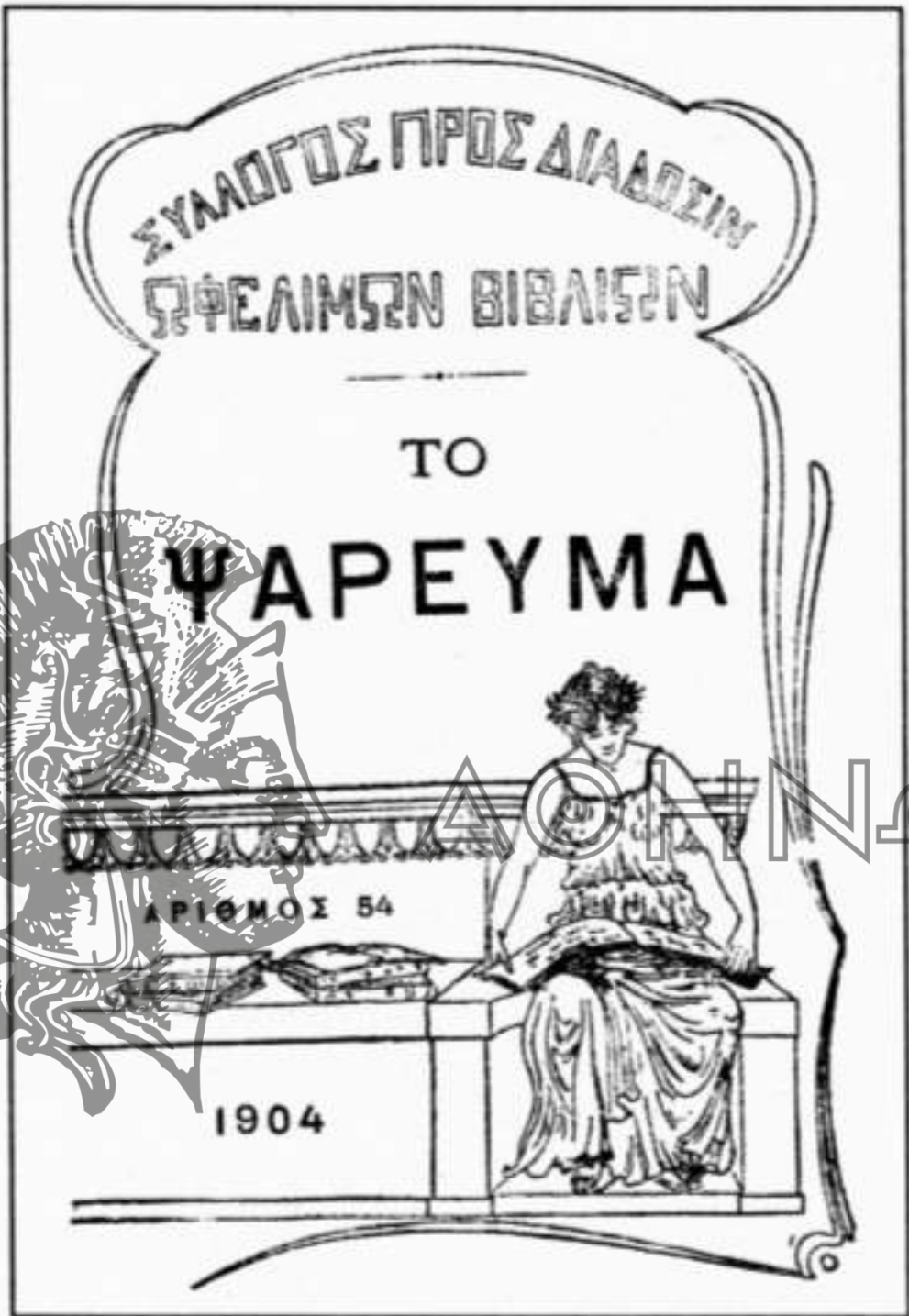
124. Κ. Δεμερτζῆς, Τὸ περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων “Ἡ Μελέτη”, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, 1985. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 82-87, 337.

125. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ τὸν ἴδιο κύκλο εἶχαν προσέλθει νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς ἴδι-
ους στόχους ὁ Μπάμπης Ἀννίνος, ὁ Θεόδ. Βελλιανίτης, ὁ Δημ. Κακλαμάνος, ὁ Ἀριστοτ.
Κουρτίδης, ὁ Ἐμμ. Λυκούδης.

126. Πρόκειται γιὰ τὰ δημοσιεύματα μέ ἀριθ. 13, 37, 54, 62, 75, 86. Τὸν πίνακα βλ.
εἰς Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκα-
τονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 326-330.

127. Πρόκειται γιὰ τὸ δημοσίευμα μέ ἀριθ. 7. Τὸν πίνακα βλ. εἰς Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ
Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999,
ὁ.π., σσ. 331-334.

4, 5, 6. Ἀπὸ τὴν σειρὰ «Ὠφέλιμα Βιβλία».

ρίας” (1911). Τὰ ἔργα αὐτὰ ἔχουν γραφῇ σὲ συγκεκριμένο ἄξονα: ὑπηρετοῦν τὴν ἔννοια τοῦ ὠφελίμου μὲ στόχο νὰ καθοδηγήσουν σὲ πρακτικὲς ἐφαρμογές, ὅπως στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὸν ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμό, νὰ μορφώσουν καὶ νὰ διαπαιδαγωγήσουν, νὰ εὐαισθητοποιήσουν σὲ κοινωνικά ζητήματα.

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ τοῦ Δροσίνη δύο, τὰ ἔργα “Συλλογαὶ Φυσικῆς Ἱστορίας” καὶ “Εἰκόνες ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας”, ἔχουν ἐκπαιδευτικὸ χαρακτήρα. Τὸ πρῶτο συνδέεται μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὶς φροντίδες τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων γιὰ τὴν ἔκδοση πινάκων ἐποπτικῆς διδασκαλίας¹²⁸ καὶ μὲ τὴν ἴδρυση τὸ 1903 τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου¹²⁹ τοῦ Συλλόγου. Ἀπὸ τὴν συστηματικὴ περιγραφή τοῦ Δροσίνη γιὰ τὰ εἶδη ποὺ εὐρίσκονται στὴν φύση (ὄρυκτά, πετρώματα, ἀπολιθώματα, φυτά, ἔντομα, πτηνά, μικρὰ ζῶα) καὶ γιὰ τὸν τρόπο συγκροτήσεως ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτὰ συλλογῶν φανερὸς εἶναι ὁ στόχος νὰ ἀναδειχθῇ ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία καὶ ἡ γνώση ποὺ προσφέρει ἡ ἐμπειρία. Στὴν εἰσαγωγή¹³⁰ τοῦ ἔργου ὁ Δροσίνης εὐρίσκει τὴν εἰκαιρίαν νὰ ἐπισημάνῃ τὸν παιδαγωγικὸ χαρακτήρα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος:

Δυστυχῶς, μολονότι ζῶμεν εἰς γῆν εὐλογημένην, τῆς ὁποίας τὸ γλυκὺ κλίμα καθιστᾷ ἀληθινὴν ἀπόλαυσιν τὸν ὑπαίθριον βίον, ἀνατρεφόμεθα καὶ ἐκπαιδευόμεθα κλεισμένοι εἰς τὰς πόλεις καὶ παρφορμένοι διαρκῶς εἰς τὰ θρανία τῶν σχολείων... Καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθωμεν ἀπὸ τοὺς Σουηδοὺς, τοὺς Ἀγγλοὺς, τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἑλβετοὺς ὅτι τὴν στέγην τοῦ σχολείου πρέπει συχνὰ ν’ ἀντικαθιστᾷ ἡ σκιά τῶν δένδρων καὶ τὰ σχολικὰ θρανία ἡ χλόη τῶν ἀγρῶν!

Τὸ ἔργο “Εἰκόνες ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας” ἔχει γραφῇ ὑπὸ μορφήν πανοράματος τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας μὲ σαφῇ ἠθικοδιδασκτικὸν χαρακτήρα, ἀπευθύνεται σὲ παιδιὰ¹³¹ καὶ ἐντάσσεται στὰ πλαί-

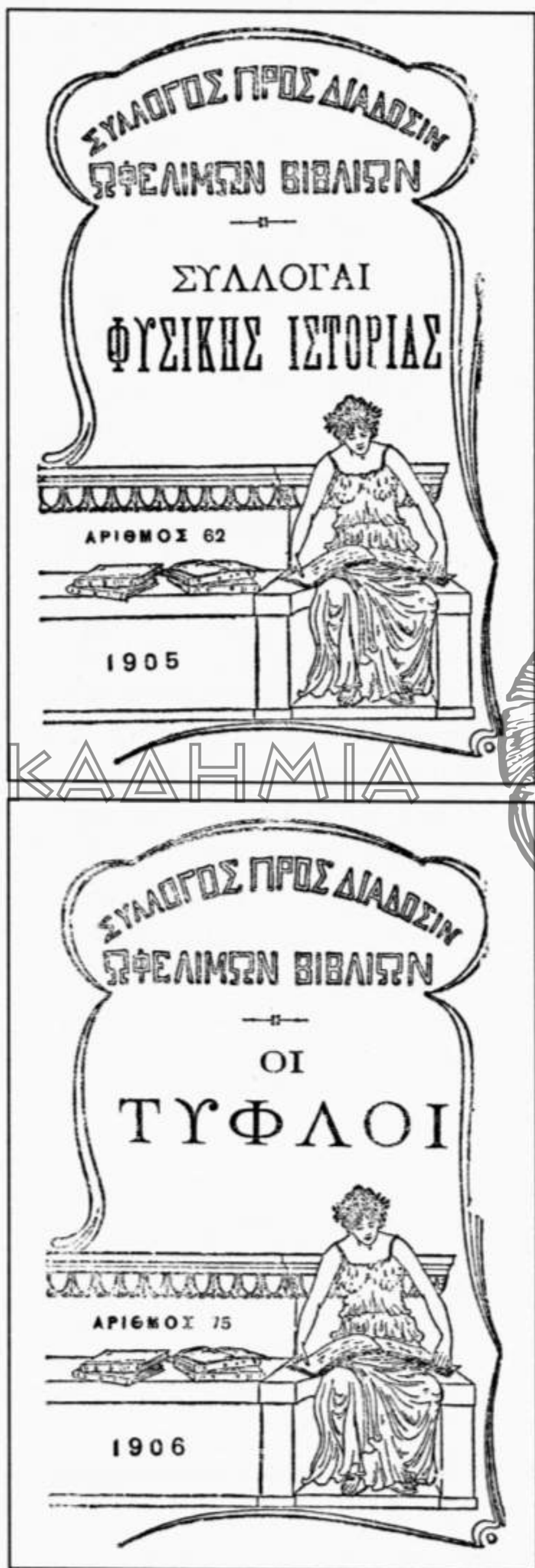
128. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 91-95. Στὴν κατηγορία τῶν βιβλίων ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἀνήκουν καὶ τὰ βιβλία τῆς σειρᾶς τῶν “Ὁφελίμων” Δημ. Αἰγινήτου, Πειράματα Φυσικῆς (1905) καὶ Γ. Σωτηριάδου, Χρονολογίαι τῆς Παγκοσμίου Ἱστορίας (1909). Βλ. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 329-330.

129. Ελένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 108-111.

130. Γ. Δροσίνης, Συλλογαὶ Φυσικῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, 1905, σ. ε’.

131. Ὁ σχεδιασμὸς τῆς ἐκδόσεως διατυπώνεται ὡς ἑξῆς: “Τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ γίνῃ κατὰ τρόπον καθιστῶντα τοῦτο κατάλληλον καὶ ὡς δῶρον τοῦ Ν. Ἐτους διὰ παιδιὰ”. Βλ. Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 25.4.1911.

7, 8, 9. Από την σειρά «Ωφέλιμα Βιβλία».

σια τῶν στόχων¹³² τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε ζητούμενο τῆς ἐλληνικῆς ἰδεολογίας κατὰ τὶς παραμονὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων. Πρόκειται γιὰ εἰκονογραφημένη ἔκδοση ἀναφερομένη σὲ τριάντα γεγονότα καὶ περιστατικά μὲ κεντρικὸ θέμα τὴν δράση προσωπικοτήτων ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Τὰ κυριώτερα ἀφοροῦν στὸν Λυκοῦργο καὶ τὸν Σόλωνα, στὸν Ἀρμόδιο καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, στοὺς ἀδελφοὺς Κλέοβι καὶ Βίτωνα, στὸν Ἀριστείδη καὶ τὸν Θεμιστοκλῆ, στὶς μάχες κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, στὸν Κυναίγειρο, στὸν Κίμωννα, στὸν Πausanία καὶ τὸν Ἀλκιβιάδη, στὸν Σωκράτη, στὸν Φιλοποίμενα καὶ ἰδιαιτέρως στὸν Ἀλέξανδρο, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνονται δέκα ἔξι ἀπὸ τὶς τριάντα διηγήσεις τοῦ βιβλίου.

Τὰ ἔργα τοῦ Δροσίνη “Αἱ Μέλισσαι”¹³³, “Αἱ Ὀρνιθες”, “Τὸ ψάρευμα” ἔχουν τὰ ἀκόλουθα κοινὰ χαρακτηριστικά: περιγράφουν λεπτομερῶς καὶ κατὰ τὸ πρότυπο βιβλίων Φυσικῆς Ἱστορίας τὰ εἶδη στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται (μέλισσες, ὄρνιθες, ψάρια) καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τους, παραλλήλως δὲ ἀναφέρονται στὶς δυνατότητες καὶ στοὺς τρόπους ἐκμεταλλεύσεως τῶν εἰδῶν αὐτῶν στὰ πλαίσια τῆς οἰκιακῆς ἢ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐνασχολήσεως. Τὰ ἔργα¹³⁴ αὐτά, τὰ ὁποῖα βασιζοῦνται σὲ ἀνάλογα ξένα βιβλία¹³⁵, ἐντάσσονται στὸν κύριο στόχο τῆς σειρᾶς τῶν “Ὁφελίμων Βιβλίων”, στὴν διάδοση πρακτικῶν καὶ ὠφελίμων γνώσεων. Πέραν ὅμως αὐτοῦ τοῦ στόχου, σαφὲς εἶναι στὰ ἔργα αὐτά ἡ διδακτικὴ πρόθεσις τοῦ Δροσίνη νὰ καθοδηγήσῃ σὲ πρακτικὲς ἐφαρμογὲς καὶ εἰδικώτερα σὲ ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμό. Τὴν πρόθεσις αὕτη ἀναλύει ὁ ἴδιος ὁ Δροσίνης στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου “Αἱ Ὀρνιθες”:

“Αἱ Μέλισσαι” ἐκίνησαν τὸ κοινὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς Μελισσοκομίας, ἐκέντησαν τὸν πόθον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νέων μεθόδων τῆς καὶ

132. Τοὺς ἰδίους στόχους ὑπηρετοῦν καὶ ἄλλα βιβλία τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων ὅπως “Οἱ μέλλοντες στρατιῶται” (1910), “Ἐγκόλπιον τῶν νέων” (1912, 1913), “Στρατιωτικὰ διηγήματα” (1913), “Πολεμικὰ διηγήματα” (1913), ὅλα βιβλία τῆς σειρᾶς “Πράσινα Βιβλία”. Βλ. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 331.

133. Ὅπως ἔχει ἀναφερθῇ, τὸ ζήτημα τῶν μελισσῶν εἶχε ἀπασχολήσῃ τὸν Δροσίνη καὶ σὲ ἄρθρα του στὸ περιοδικὸ “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”: “Αἱ Μέλισσαι - Μῦθοι - Δοξασίαι - Προλήψεις” (1901), “Αἱ μέλισσαι καὶ οἱ διδάσκαλοι” (1902). Ἄς σημειωθῇ ἐν προκειμένῳ καὶ ἄρθρο τοῦ Σ. Λοβέρδου μὲ τίτλο “Ὁ σοσιαλισμὸς τῶν μελισσῶν” (Παναθήναια, τόμ. ΙΣΤ’, 15-31 Ἰουλίου 1903, σσ. 608-610), στὸ ὁποῖο γίνεται ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Δροσίνη “Αἱ Μέλισσαι”.

134. Ἀνάλογα εἶναι καὶ τὰ ἔργα τῆς ἴδιας σειρᾶς “Ὁ γεωργός” (1901), “Τὸ δένδρον” (1902), “Τὸ γάλα” (1903), “Ὁ οἶνος” (1903), “Ὁ μεταξοσκώληξ” (1903), “Ὁ καπνός” (1904), “Ἱστορία τῆς μετάξης” (1904), “Ὁ μικρὸς κτηνοτρόφος” (1905), “Ὁ μικρὸς κτηνίατρος” (1906), “Τὸ ἄλας” (1906), “Ἡ ἐλαία” (1907), “Ὁ λαχανόκηπος” (1909). Βλ. Ἐλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 327-330.

135. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς συστηματικὲς παραπομπὲς τοῦ Δροσίνη στὶς πηγές του.

κατέστησαν αγαπητά τα μικρά έργατικά έντομα. Από της δημοσιεύσεώς των, εκατόν κυψέλαι νέου συστήματος ἐστήθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, οἱ γεωργικοὶ σταθμοὶ ἐπεδόθησαν εἰς μελισσοκομικὰς δοκιμὰς· ἐσχάτως δὲ ἡ Γεωργικὴ Ἑταιρία ἀπεφάσισε τὴν ἰδρυσιν Προτύπου Μελισσοκομείου παρὰ τὸν Ὑμηττὸν καὶ ἐξέλεξεν εἰδικὴν ἐπιτροπὴν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τῆς Μελισσοκομίας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι τὴν ἰδίαν καλὴν τύχην θὰ ἔχουν καὶ αἱ “Ὀρνιθες”. Τὸ μικρὸν αὐτὸ βιβλίον θὰ συντελέσῃ ἴσως, ὥστε νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ τόσον ἀγαθὰ καὶ τόσον ἡμερα οἰκιακὰ πτηνά, καὶ συγχρόνως θὰ δείξῃ πῶς ἡ Ὀρνιθοκομία ἡμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρόσθετος πόρος ἄξιος λόγου εἰς τοὺς δυναμένους νὰ διατηροῦν ὀλίγας ὄρνιθας, καὶ πῶς ἡμπορεῖ νὰ κατασταθῇ προσοδοφόρος ἐπιχειρήσις διὰ τοὺς ἔχοντας τὴν ὁρεξιν νὰ ἐπιδοθοῦν ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν.

Τέλος τὰ ἔργα τοῦ Δροσίνη “Οἱ τυφλοὶ” καὶ “Ὁ κυνηγός” ὑπηρετοῦν ἐμμέσως εκπαιδευτικοὺς καὶ παιδαγωγικοὺς στόχους· τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἐπαγγελματικὴν κατάρτισιν ἀτόμων μὲ εἰδικὰς ἀνάγκας τὸ πρῶτον¹³⁶, τὴν σωματικὴν ἀσκήσιν καὶ κυρίως τὴν ἀσκήσιν στὰ ὅπλα ὡς μέσον ἐθνικῆς ἀγωγῆς τὸ δεύτερον¹³⁷. Καὶ τὰ δύο ἔργα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἤδη ἀναφερθεῖσα συστηματικὴν ἐνασχόλησιν τοῦ Δροσίνη γιὰ τὴν ἰδρύσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Οἴκου Τυφλῶν στὴν Καλλιθέα καὶ τῆς Σχολῆς Σκοπευτικῆς.

Στὰ πλαίσια τῆς συνεργασίας τοῦ στὸ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, ὁ Γ. Δροσίνης εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου “Ἡ Μελέτη”. Τὸ περιοδικὸ ἐκυκλοφορήθηκε σὲ ἑξὶ τόμους (1907-1912). Ὁ σκοπὸς¹³⁸ τῆς ἐκδόσεώς του ἐντάσσεται στοὺς σκοποὺς τοῦ Συλλόγου:

Ἡ ὕλη αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Συλλόγου, ἐνοῦσα τὸ τερπνὸν καὶ τὸ ὠφέλιμον, θὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν μόρφωσιν τοῦ ἔθνους.

Τὸ περιοδικὸ “Ἡ Μελέτη” φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ Δημ. Βικέλα. Τὰ

136. Ὡς Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου δημοσιεύεται διάλεξις τοῦ Δημ. Βικέλα περὶ τυφλῶν, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθηκε τὸ 1906 στὴν Αἴγυπτον.

137. Στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου ὁ Δροσίνης ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν ποὺ ἔχει ἡ σωματικὴ ἀσκήσις γιὰ τὴν ἐθνικὴν ἀγωγήν: “Ἄν τὸ μικρὸν αὐτὸ βιβλίον συντελέσῃ καὶ κατ’ ἐλάχιστον εἰς τὴν πλέον ἀνδροπρεπῆ διάπλασιν τῆς Νέας Γενεᾶς, ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμὸν του”. Στὰ ἴδια πλαίσια ἐντάσσεται τὸ ἤδη ἀναφερθὲν δημοσίευμα τοῦ Δροσίνη μὲ τίτλον “Ἡ σκοπευτικὴ ἀσκήσις τοῦ ἔθνους”.

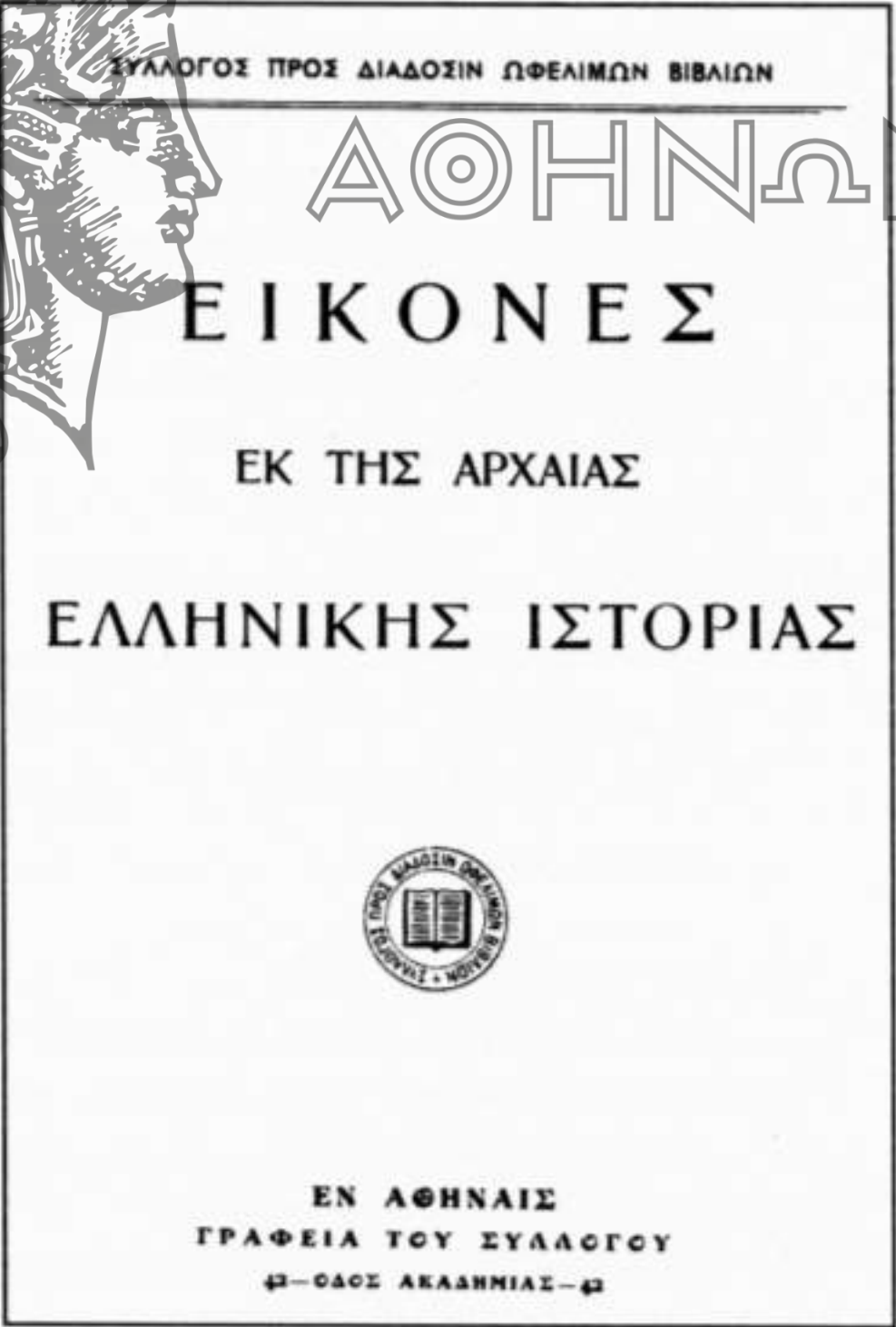
138. Πρακτικὰ ΔΣ ΣΩΒ, Συνεδρία 31.3.1906. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 82.

10. Τὸ περιοδικὸ «Ἡ Μελέτη»
(1907-1912).

11. Ἀπὸ τὴν σειρὰ «Πράσινα
Βιβλία».

πλαίσια στὰ ὁποῖα κινεῖται ἡ ὕλη του συμπίπτουν μὲ ἐκεῖνα τῶν “Ὡφελίμων Βιβλίων”: ἐκλαϊκευση γνώσεων μὲ στόχο τὴν διάδοση γνώσεων καὶ τὴν μόρφωση τοῦ λαοῦ. Στὸ γλωσσικὸ τηρεῖται ἡ μέση ὁδός. Σχετικὰ μὲ τὴν θεματογραφία τηρεῖται μία ἰσορροπία μεταξὺ ἐξειδικευμένων θεμάτων, θεμάτων ἐγκυκλοπαιδικῶν καὶ πρακτικῶν γνώσεων, καὶ θεμάτων μὲ ἀντικείμενο κοινωνικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς ἢ ζητήματα τῆς ἐπικαιρότητας. Εἰδικώτερα στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀγωγή καὶ γενικώτερα στὴν παιδεία ἀναφέρονται 23 δημοσιεύματα. Ἀπὸ αὐτὰ δύο εἶναι τοῦ Δροσίνη· πρόκειται γιὰ τὰ ἤδη ἀναφερθέντα ἄρθρα “Ἡ σκοπευτικὴ ἀσκήσις τοῦ ἔθνους”¹³⁹ καὶ “Ὁ νόμος τοῦ ἐνὸς βιβλίου”¹⁴⁰. Καὶ τὰ δύο ἀνάγουν στὴν ἐπικαιρότητα τῶν παρεμβάσεων τοῦ Δροσίνη στὰ ἐκπαιδευτικά: τὸ πρῶτο στὴν ἐνασχόλησή του γιὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ μαθήματος τῆς σκοποβολῆς στὰ σχολεῖα καὶ στὴν ἰδρυση τῆς Μπελλενείου Σχολῆς Σκοπευτικῆς, τὸ δεύτερο στὸν προβληματισμὸ του γιὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία. Στὸ περιοδικὸ περιλαμβάνονται καὶ δύο εἰδικὲς στήλες, τὴν ἐπιμέλεια τῶν ὁποίων εἶχε ἀναλάβει ὁ Δροσίνης. Πρόκειται γιὰ τὰ “Χρονικά” μὲ θέματα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, καὶ τὸ “Ἀναγνωστήριον”, στὸ ὁποῖο παρακολουθεῖται ἡ κίνησις βιβλίων καὶ περιοδικῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν.

III. Ο Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Τὸ 1908 ὁ τότε Ὑπουργὸς Παιδείας Σπ. Στάης ἀνέθεσε στὸν Γ. Δροσίνη τὴν διεύθυνση τοῦ Τμήματος τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἡ ἀνάθεση δὲν ἐγίνε τυχαία· ὁ Στάης ἤθελε νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὶς γνώσεις τοῦ Δροσίνη περὶ τὰ ἐκπαιδευτικά. Πράγματι, οἱ δραστηριότητες τοῦ Δροσίνη τὸν εἶχαν φέρει στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀπὸ τὴν πρώτη προσέγγιση τοῦ Δροσίνη μὲ τὸ ἀντικείμενο, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθῇ, τὸ 1884 μὲ τὴν σύνταξη τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου “Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα”, μέχρι τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ του στὴν ἰδρυση καὶ ὀργάνωση τῆς Σεβαστοπουλείου Ἑργατικῆς Σχολῆς, 1907-1908, εἶχε διανυθῇ μακρὸ διάστημα προβληματισμοῦ καὶ ἐνασχολήσεως μὲ τὰ ἐκπαιδευτικά πράγματα. Σχολικὲς βιβλιοθήκες, Ἐκπαιδευτικὸ Μουσεῖο καὶ Παιδαγωγικὴ Βιβλιοθήκη, Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο τοῦ 1904, διεύρυνση τῆς ἐκπαιδευτικῆς βάσεως καὶ λαϊκὴ μόρφωση μέσῳ ἐκδόσεων ἦταν οἱ κύριοι τομεῖς τῶν ἐκπαιδευτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ Δροσίνη, οἱ ὁποῖες ἔφεραν σαφῆ τὴν σφραγίδα τῆς γόνιμης συνεργασίας του μὲ τὸν Δημ. Βικέλα στὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡ-

139. Ἡ Μελέτη, τόμ. Α΄ 1907, σσ. 94-102.

140. Ἡ Μελέτη, τόμ. Α΄ 1907, σσ. 229- 238.

φελίμων Βιβλίων. Ἦς σημειωθῇ, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ Στάης ἦταν μέλος¹⁴¹ τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὸ 1903 καὶ εἶχε παρακολουθήσει καὶ ἐνισχύσει τὴν δράση του, εἰδικώτερα γιὰ τὴν ὁργάνωση σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, γιὰ τὴν σύγκληση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου, γιὰ τὴν διάδοση τῶν ἐκδόσεων τοῦ Συλλόγου σὲ σχολεῖα καὶ ἐκπαιδευτικούς¹⁴².

Στὰ “Σκόρπια Φύλλα” ὁ Δροσίνης περιγράφει¹⁴³ τὸ “πέρασμά” του - ἔτσι τὸ ἀποκαλεῖ - ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Γιὰ τὸν διορισμό του γράφει¹⁴⁴ τὰ ἀκόλουθα, δίδοντας καὶ τὸ στίγμα τῆς ἀπηχήσεως ποὺ εἶχαν οἱ παρεμβάσεις του καὶ ἐκεῖνες τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα:

Μίαν ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Ἰουνίου 1908, ὥρα 9 πρωινή. Καθισμένος στὴν συνηθισμένη θέση μου μπροστὰ στὸ μεγάλο τραπέζι στὴν ἀπάνω σάλα τοῦ Συλλόγου Ὁφελίμων Βιβλίων...

Μιὰ ἄμαξα σταματᾷ ἀπ’ ἐξω. Ἐνα γλήγορο βῆμα ἀκούεται στὴ μαρμαρόσκαλα. Γυρίζω καὶ βλέπω τὸν Στάη, Ὑπουργὸ τῆς Παιδείας. Δὲν ξαφνίζομαι ἀπὸ τὴν πρωινὴν ἐπίσκεψή του. Παλιὸς μου φίλος καὶ συμμαθητὴς στὸ Βαρβάκειο, ἦτον πολὺ οἰκεῖος τοῦ Συλλόγου, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον...

Ξέρεις γιατί ἦρθα πρὸς πρός;

— Πῶς νὰ τὸ ξέρω; Μάνεις εἶμαι;

— Ἦρθα νὰ σέ πάρω στὸ Ὑπουργεῖο...

— Ἦρθα νὰ σέ πάρω ὀριστικὰ στὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως...

— Ἐχεις ὅλα τὰ προσόντα κατὰ τὴ γνώμη τῆς Κυβερνήσεως γιὰ νὰ δώσης μιὰ νέα κατεύθυνση στὴν Ἐθνικὴ παιδεία...

Κ’ ἐνῶ μοῦ σφιγγε τὸ χέρι γιὰ νὰ φύγῃ μοῦ ἐπρόσθεσε:

— Θὰ συνεργασθοῦμε γιὰ πολλὰ πράγματα. Ὅσα πρωτολάλησες ἀπὸ τὰ 98 μὲ τὴν “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” κι’ ὅσα ἐσχεδιάζατε ἐδῶ στὸν Σύλλογο, θὰ τὰ ἐφαρμόσωμε στὸ Ὑπουργεῖον!

Στὴν θέση τοῦ Τμηματάρχου τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως ὁ Δροσίνης παρέμεινε γιὰ μικρὸ διάστημα. Τὸ 1909 ὁ νέος Ὑπουργὸς Παιδείας Ἄνδρ. Παναγιωτόπουλος, στὰ πλαίσια τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ Ὑπουργείου ποὺ ἐπεχείρησε, ἱδρυσε τὸ Γραφεῖον - ἀργότερα Τμῆμα - τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν

141. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 319.

142. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 77-78, 89-90, 95-108.

143. Ὁ.π., τόμ. Β’, σσ. 213-242.

144. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β’, σσ. 213-215.

Καλῶν Τεχνῶν, τὴν διεύθυνση τοῦ ὁποίου ἀνέθεσε στὸν Δροσίνη¹⁴⁵. Τὸ διάστημα τῆς θητείας τοῦ Δροσίνη στὸ Ὑπουργεῖο χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο ἐνέργειες ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου: τὴν ἰδρυση Γραφείου Σχολικῆς Ὑγιεινῆς¹⁴⁶ γιὰ τὴν παρακολούθηση τῆς ὑγείας τῶν μαθητῶν καὶ τὴν καθιέρωση τῆς σχολικῆς ἐορτῆς τῆς σημαίας¹⁴⁷ γιὰ τὴν τόνωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν μαθητῶν. Ἡ πρώτη περίπτωση ἀπηχεῖ τὴν ἐμπειρία τοῦ Δροσίνη ἀπὸ τὴν συνεργασία του μὲ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, ὁ ὁποῖος περιελάμβανε στὶς ἐκδόσεις του βιβλία καὶ ἄρθρα σχετικά μὲ τὴν ὑγιεινή. Ἡ δεύτερη ἀπηχεῖ τὴν ἰδεολογία σχετικά μὲ τὴν διαπαιδαγώγηση τῶν νέων, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Δροσίνη “Ἐθνικὴ Ἀγωγή”.

Ἡ θητεία τοῦ Δροσίνη στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας συνδέεται μὲ τὴν “Χαροκόπειο Οἰκοκυρικὴ Σχολή” καὶ τὸ “Ἀνώτερον Δημοτικὸν Παρθεναγωγεῖον Βόλου”. Τὸ 1908 ὁ Δροσίνης συμμετέχει σὲ ἐπιτροπὴ¹⁴⁸ γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς “Χαροκοπέου Οἰκοκυρικῆς Σχολῆς”, κατόπιν σχετικῆς ὑποδείξεως τοῦ ἰδρυτοῦ καὶ χορηγοῦ τῆς Σχολῆς Παναγῆ Χαροκόπου¹⁴⁹, τὸ ἴδιο δὲ ἔτος συγκαταλέγεται μεταξὺ ἐκείνων, τὴν γνώμη τῶν ὁποίων ἐζήτησε ὁ Δημ. Σαράτσης γιὰ τὴν ἰδρυση τοῦ “Ἀνωτέρου Δημοτικοῦ Παρθεναγωγείου τοῦ Βόλου”¹⁵⁰. Ὡς σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι ὁ Δροσίνης ἐνήργησε γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ἰδέας τοῦ Γ. Χατζιδάκι γιὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης¹⁵¹.

Ἡ ἐμπειρία τοῦ Δροσίνη ἀπὸ τὴν θητεία του στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας δὲν φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ καλύτερη. Τὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα καὶ ἡ γραφειοκρατία ἐνεργοῦσαν ὡς ἀνασταλτικοὶ παράγοντες καὶ ὠδηγοῦσαν σὲ ἀδράνεια¹⁵². Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ὁ Δροσίνης εἶχε συμμετοχὴ στὴν ὁργάνωση

145. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 228.

146. Β.Δ. 17.9.1908: Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, τευχ. Α', ἀρ. 239/1908.

147. Β.Δ. 22.9.1908: Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, τευχ. Α', ἀρ. 245/1908.

148. Ἐφημ. “Ἐστία”, φ. 2 καὶ 4 Αὐγ. 1908. Τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποία συνεκάλεσε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας Σπ. Στάης, ἦσαν ὁ Φίλ. Γεωργαντᾶς, ἡ Αἰκατερίνη Γιαβάση καὶ ἡ Ἑλένη Ρουσοπούλου.

149. Τὴν πληροφορία ὀφείλω μὲ εὐχαριστίες στὴν Εὐη Γεωργιτσογιάννη, ἡ ὁποία ἐτοιμάζει βιογραφία τοῦ Παναγῆ Χαροκόπου.

150. Ἀλεξάνδρα Μπακαλάκη, Ἑλένη Ἐλεγμίτου, Ἡ ἐκπαίδευση “εἰς τὰ τοῦ οἴκου” καὶ τὰ γυναικεῖα καθήκοντα. Ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἕως τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1929, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987, σ. 158.

151. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β', σσ. 216-219. Δ. Βαγιακάκος, Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις, Βίος καὶ ἔργον, Ἀθήνα 1977, σσ. *44-45.

152. Ὁ ἴδιος ὁ Δροσίνης παραδίδει τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ τμήμα τοῦ ὁποίου εἶχε τὴν ἐποπτεία, ἐκφράζοντας καὶ τὰ ἀδιέξοδα γιὰ δημιουργικὴ ἐργασία: “Τὸ

τοῦ ἀποκεντρωτικοῦ συστήματος τῆς ἐκπαιδεύσεως, τὸ ὁποῖο εἶχε συλλάβει ὁ νέος Ὑπουργὸς Παιδείας Ἄνδρ. Παναγιωτόπουλος. Ἀξιοσημείωτη ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ μαρτυρία¹⁵³ τοῦ Δροσίνη ὅτι ὁ Παναγιωτόπουλος εἶχε ζητήσει τὴν συνεργασία ἐιδικῶν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν μέλη τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, καὶ ὅτι ἡ σχετικὴ ἐργασία ἐπραγματοποιεῖτο στὰ γραφεῖα τοῦ Συλλόγου, τοῦ ὁποῖου ὁ Παναγιωτόπουλος ἦταν μέλος¹⁵⁴ ἀπὸ τὸ 1901:

Ὅλον τὸ ἀποκεντρωτικὸ σύστημα τοῦ Παναγιωτοπούλου ἔμεινε τυπωμένο στὰ νομοσχέδιά του, πὺν ἀποτελοῦν πολυσέλιδο βιβλίον. Ὅλα εἶχαν καταρτισθῇ μὲ τὴν συνεργασία τῶν ἐιδικῶν γιὰ κάθε κλάδον. Ὡρες καὶ ἡμέρες στὸ Γραφεῖον τοῦ Συλλόγου Ὡφελίμων Βιβλίων ἔμεναν κλεισμένοι ὁ Ὑπουργὸς καὶ οἱ συνεργάται του: καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀρχαιολόγοι, ἀνώτεροι ἐκπαιδευτικοὶ καὶ πολιτευόμενοι, ὁ Γούναρης, ὁ Βοζίκης, ὁ Πρωτοπαπαδάκης.

Εἶχαν ἐκεῖ, μακριὰ ἀπὸ τὸ πολυτάραχο Ὑπουργεῖον, ἀπόλυτην ἡσυχίαν καὶ πρόχειρα βοηθήματα τὴν πλούσιαν Παιδαγωγικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου κ' ἐπικουρικὴν τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην ἀντίκρου.

Ἡ μαρτυρία αὕτη παρέχει σαφῶς τὸ μέτρο ἐπιρροῆς πὺν εἶχε τότε ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα, ἀναδεικνύει δὲ συγχρόνως τὴν σημασίαν τῆς Παιδαγωγικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου, ἡ ὁποία, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθῇ, ἰδρύθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ

Τμῆμα τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, πὺν διευθύνον, ἦτον φορτωμένο μὲ πολλὴν ἐργασίαν. Ὅλη ἡ διοίκησις τῶν Δημοτικῶν Σχολείων συγκεντρωμένη σ' αὐτό. Καὶ διορισμοὶ καὶ παύσεις καὶ μεταθέσεις καὶ ἄδειες ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθοῦν ἀπὸ τὸν Τμηματάρχην καὶ τοὺς δύο ὑπαλλήλους του. Πολλὲς ἡμέρες, καὶ ἀφοῦ ἐτελείωναν οἱ ὥρες ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τὸ βράδυ, τὰ παράθυρα τοῦ Τμήματος ἔμεναν φωτισμένα γιὰ πολὺ ἀκόμα. Θέλοντας καὶ μὴ θέλοντας λοιπὸν ἔγιναν κ' ἐγὼ μιὰ βίδα τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς. Οὔτε καιρὸς, οὔτε διάθεσις γιὰ κάποια ἀνώτερη ἐργασία. Κάπου κάπου μόνον μὲ καμμιὰν ἐγκύκλιον στοὺς Ἐπιθεωρητὰς ἐπροσπαθοῦσα νὰ τονώσωμε τὸν ζῆλον τοὺς ἢ νὰ τοὺς δώσωμε κάποιαν νέα κατεύθυνση ἔξω ἀπὸ τὴ μούχλα τῆς ρουτίνας. Καὶ ἦτον τόσο δύσκολο καὶ αὐτό! Μιὰ πέτρα μισοβουλιαγμένη στὴ γῆ καὶ χορταριασμένη δὲν μετασαλεύεται: Εἶναι μιὰ δυσκολονίκητη δύναμις καὶ ἡ ἀδράνεια". (Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 219).

153. Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β', σσ. 228- 229. Ὁ Δροσίνης μαρτυρεῖ ἐπίσης (Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 229) ὅτι τὸ σχετικὸ ὑλικὸ εὑρίσκεται στὸ Ἀρχεῖον τοῦ Συλλόγου: "Πόσος χαμένος κόπος! Σπόρος πλούσιος καὶ γόνιμος, πὺν ἔμεινε ἄσπαρτος, ἀποθηκευμένος σ' ἓνα χονδρὸν χαρτοφύλακα τῶν ἀρχείων τοῦ Συλλόγου! Ἀξίζει ν' ἀναζητηθῇ κάποτε καὶ νὰ μελετηθῇ ἀπὸ κάποιον πὺν θὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα". Ἀς σημειωθῇ ὅτι ὁ σχετικὸς φάκελος δὲν ἀνευρέθη στὸ Ἀρχεῖον τοῦ Συλλόγου.

154. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 319.

Δροσίνη, ό όποίος είχε και την όλη φροντίδα για την συγκρότησή της.

* * *

Ό Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος και ό Κ. Θ. Δημαράς, αποτιμώντας τό έργο του Γ. Δροσίνη, συμπίπτουν στην έρμηνεία για τό εύρύ φάσμα τών δραστηριοτήτων του. Ό πρώτος χαρακτηρίζει¹⁵⁵ τόν Δροσίνη “πραγματοποιό”, χαρακτηρισμός πού τόν έντάσσει στα πλαίσια της έποχής και της γενιάς του:

Ό Δροσίνης ανήκει στη γενιά τών ανθρώπων του δέκατου ένατου αιώνα, πού δέν έθεώρησαν πώς τό χρέος τους προς τό σύνολο ξεπληρώνεται, άν περιορίσουν την ενέργειά τους στην καλλιέργεια του ποιητικού λόγου και μόνο ή του λόγου του όποιουδήποτε γενικότερα. Χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι της γενιάς αυτής είναι ό Άλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, ό Παύλος Καλλιγής, ό Άγγελος Βλάχος, ό Δημήτριος Βικέλας. Παρόμοια και ό Δροσίνης. Η βιογραφία του δέν είναι ή βιογραφία ενός άδούλωτου σέ μέριμνες άλλες πνευματικού ανθρώπου. Είναι ή βιογραφία ενός δραστήριου “πραγματοποιού”. Λόγος και πράξη. Σύλλογοι, έφημερίδες, περιοδικά, συμβούλια ιδρυμάτων, όργάνωση μουσείων, διοικητικές άπασχολήσεις, ήμερολόγια, κοινωνικές συναναστροφές, μέρες γεμάτες, νύχτες γεμάτες.

Ό Δημαράς έρμηνεύει¹⁵⁶ τις δραστηριότητες του Δροσίνη με βάση τον χαρακτηρισμό του “κοινωνικού”, τόν θεωρεί “ήγετική και δημιουργική μορφή στα θέματα της νεότερης ελληνικής λογιστικής”, και όνομάζει αυτόν και τόν Παλαμά, “δημιουργούς της νέας μας παιδείας”, έντάσσοντας την εύρυτάτη συλλογική δράση του Δροσίνη στο πνεύμα της γενιάς του 1880, γενιάς πού συνέβαλε ούσιαστικά, και για περισσότερο από μισό αιώνα, στην πολιτιστική πορεία του νέου Έλληνισμού:

Κοινωνικός είταν ό Γεώργιος Δροσίνης. Είχε ισχυρή την αίσθηση της συμμετοχής του σέ ένα κοινωνικό συγκρότημα· αυτό νομίζω ότι έξηγει και την πολυμέρεια τών δραστηριοτήτων του σέ όλη τή μακρά του βιοτή...

ή παρουσία του Δροσίνη είναι άκρως αίσθητή στον λόγιο, γενικά, τόν ιδεολογικό τομέα, και στα όργανωτικά πράγματα της Πολιτείας.

Πράγματι οί δραστηριότητες του Δροσίνη στον τομέα της εκπαιδείσεως μπορούν νά έρμηνευθούν με βάση τούς όρους “πραγματοποιός” και “κοινωνικός” πού του αποδίδονται εύστοχα από τόν Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο και

155. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τά πρόσωπα και τά κείμενα. ΣΤ' Τά ελληνικά και τά ξένα*, Άθήνα, Οί Έκδόσεις τών Φίλων, 1985, σ. 195.

156. Στόν Πρόλογο (σσ. 7-15) του έργου της Καίτης Βιθυνού - Μάνου, *Ό Ποιητής και ή Μνήμη*, Άθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν Ώφελίμων Βιβλίων, 1989.

τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, τοὺς ὅρους ποὺ συνοψίζουν ἀνάλογες δραστηριότητες τῶν ἐκπροσώπων τῆς γενιᾶς του¹⁵⁷. Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ ἀγωγή, ἡ γλῶσσα ὡς γλῶσσα διδασκαλίας καὶ δημιουργίας, ἡ διάδοση γνώσεων, οἱ ἐκδόσεις καὶ ἡ μόρφωση εἶναι ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους τομεῖς στοὺς ὁποίους ἐκδηλώνονται ὁ προβληματισμὸς καὶ ἡ δράση τῆς γενιᾶς τοῦ 1880. Στοὺς τομεῖς αὐτοὺς δραστηριοποιοῦνται ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους ὁ καθένας καὶ μὲ διαφορετικὰ μέσα ὁ κύκλος τῆς “Ἑστίας” καὶ ὁ κύκλος τοῦ “Νουμᾶ”, οἱ γλωσσοεκπαιδευτικὲς ἐνώσεις ποὺ θὰ καταλήξουν τὸ 1910 στὴν δημιουργία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου¹⁵⁸ καὶ ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, μέσα στοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου ἐργάζεται γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα καὶ ὁ Δροσίνης, καὶ δὲν εἶναι ὁ μόνος. Στὸν ἴδιο χῶρο τὸν τομέα ἐκπαίδευση, μόρφωση, ἀγωγή ὑπηρετεῖ ὁλόκληρο ἐπιτελεῖο λογίων καὶ ἐπιστημόνων ποὺ συμμετέχουν ὡς συγγραφεῖς στὴν σειρὰ “Ὠφέλιμα Βιβλία” τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων τοῦ Βικέλα μὲ κυριωτέρους ἐκπροσώπους τοὺς Χ. Ἀννίνο, Θ. Βελλιανίτη, Δημ. Κακλαμάνο, Ἀριστοτ. Κουρτίδη, Ἐμμ. Λυκούδη, Ἀντ. Μάτεσι, καὶ τοὺς Δημ. Αἰμνήτη, Δημ. Δαμβέργη, Ἀντ. Κεραμόπουλο, Σ. Λοβέρδο, Ἀντ. Μηλιαράκη, Δημ. Μπαλᾶνο, Π. Καρολίδη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Μ. Σακελλαρόπουλο, Γ. Σωτηριάδη, Χρ. Τσουντα, Σ. Χασιώτη. Τὸ ἐπιτελεῖο αὐτό, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι εἶχε ἐπιστρατευθῇ ἀπὸ τὸν Δημ. Βικέλα στοὺς σκοποὺς τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων γιὰ τὴν λαϊκὴ μόρφωση¹⁵⁹.

Ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς γενιᾶς του καὶ σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στὴν ἐκπαιδευτικὴ του δραστηριότητα, ὁ Δροσίνης εὐνοήθηκε ἀπὸ τὴν συγκυρία. Τὸ προσωπικὸ του ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στοὺς κόλπους τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, στοὺς στόχους τοῦ ὁποίου περιλαμβάνονταν ἡ ἐκπαίδευση καὶ εὐρύτερα ἡ μόρφωση τοῦ λαοῦ. Ὅπως ἔχει ἀναφερθῇ, ὁ Δροσίνης εὐρίσκεται ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ιδρύσεως τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων κοντὰ στὸν Βικέλα στενὸς συνεργάτης καὶ βοηθὸς του, Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ὁ Δροσίνης ἀφοσιώνεται στοὺς σκοποὺς καὶ στὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου, στὸν ὁποῖο διαθέτει μεγάλο μέρος τῆς δραστηριότητάς του. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τοῦ Συλλόγου ὁ Βικέλας καὶ ὁ Δροσίνης λειτουργοῦν ὡς δίδυμο. Εἰδικὰ γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ τὴν λαϊκὴ μόρφωση ὁ Βικέλας καταθέτει τὴν εὐρωπαϊκὴ του ἐμπειρία ἐπεξεργασμένη ἀπὸ τὸν πρακτικὸ του νοῦ καὶ

157. Βλ. Α. Πολίτης, *Ὁ Δροσίνης καὶ ἡ γενιά τοῦ 1880*, Ἀθήνα 1976.

158. Ρένα Σταυρίδη - Πατρικίου (ἐπιμ.), *Δημοτικισμὸς καὶ κοινωνικὸ πρόβλημα*, ὁ.π., σσ. ιθ' - κη'.

159. Έλένη Μπελιᾶ, *Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999*, ὁ.π., σ. 74.

τήν νηφαλιότητα του χαρακτήρα του, στοιχεία που οδηγούν σε διαμόρφωση απόψεων και ενέργειες που βασίζονται στον μέσον ὄρον, ὅπως ἡ ἐπιλογή τῆς μέσης ὁδοῦ στο γλωσσικό, ἡ ἐκδοση βιβλίων πρακτικῶν γνώσεων, ἡ ἱδρυση τῆς Σεβαστοπούλειος Ἑργατικῆς Σχολῆς. Ὁ Δροσίνης υἱοθετεῖ τὶς ἀπόψεις τοῦ Βικέλα ἢ ἐμπνέεται ἀπὸ αὐτὲς καὶ ἀναπτύσσει σχετικὲς πρωτοβουλίες, καὶ ἀναλαμβάνει μὲ ἀφοσίωση τὸ πρακτικὸ μέρος τῆς ὑλοποιήσεως τῶν σχεδίων τοῦ Βικέλα καὶ εὐρύτερα τῶν στόχων τοῦ Συλλόγου. Οἱ σχολικὲς βιβλιοθήκες, τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο τοῦ 1904, τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Μουσεῖο καὶ ἡ Παιδαγωγικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου, ἡ Σεβαστοπούλειος Ἑργατικὴ Σχολή, οἱ ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου ἀποτελοῦν τοὺς κυριωτέρους τομεῖς τῆς στενῆς συνεργασίας Βικέλα - Δροσίνη. Εἰδικώτερα γιὰ τὶς ἐκδόσεις ὁ ἴδιος ὁ Δροσίνης ὁμολογεῖ στὰ “Σκόρπια Φύλλα” μὲ σαφῆ ὑπαινιγμὸ στο γλωσσικό¹⁶⁰:

ὅταν ἐπὶ χρόνια διαβάσαμε μαζὶ στο Γραφεῖο τοῦ Συλλόγου Ὠφελίμων Βιβλίων ξένα χειρόγραφα γιὰ τύπωμα, ὅλη του (ὁ Βικέλας) τὴν προσοχὴ τὴν εἶχε, πῶς νὰ κάνουμε ἀπλούστερη τὴ σύνταξή τους, χωρὶς νὰ πειράζουμε τὸ βαθύτερο νόημα

Ἐξ ἄλλου, γιὰ τὴν συνεργασία τοῦ Δροσίνη μὲ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων καὶ μετὰ τὸν θάνατό τοῦ Βικέλα, καὶ γιὰ τὶς προσπάθειές του νὰ διατηρήσῃ τὴν φυσιογνωμία ποὺ τοῦ εἶχε δώσει ὁ ἱδρυτής του ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ Κ. Καιροφύλα¹⁶¹:

Μὰ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ξεχωριστὸ ἔρωτα τῆς ζωῆς του εἶναι ὁ “Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων”, ποὺ συνέλαβε κι’ ἐθεμελίωσε ὁ Δημ. Βικέλας καὶ τὸν διεύθυνε γιὰ μισὸν αἰῶνα ὁ Δροσίνης μὲ ἀφοσίωση ἀπίστευτη. Τὴν ἱστορία τοῦ Συλλόγου αὐτοῦ τὴν ἔζησα, ὥστε νὰ εἶμαι σὲ θέση νὰ ξέρω τί κόπους καὶ τί μόχθους κατέβαλε ὁ Δροσίνης γιὰ τὴ διατήρησή του στο ὕψος ποὺ τὸν εἶχε συλλάβει ὁ δημιουργὸς τοῦ Βικέλας. Στὸ “Κόκκινο Σπῆτι” τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας περνοῦσε τὴν ἡμέρα του - καὶ πολλὰς φορὲς καὶ τὰ βράδια του - ὁ Δροσίνης ἐτοιμάζοντας τὶς ἐκδόσεις τῶν ἑκατὸν πενήντα καὶ πλέον τόμων, ποὺ ἀποτελέσαν τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου Ὠφελίμων Βιβλίων. Πρόεδρος, ἀντιπρόεδρος, γραμματεὺς κ.λπ. ἦταν στὴν πραγματικότητα ὁ Δροσίνης. Αὐτὸς διάλεγε τὰ βιβλία ποὺ θὰ ἐξεδίδοντο, αὐτὸς φρόντιζε γιὰ τὴν ἐκδοση καὶ διάδοσή των.

Τὴν μαρτυρία ὅτι ὁ Δροσίνης ἐπερνοῦσε ὅλη τὴν ἡμέρα του στο Σύλλογο ἀσχολούμενος μὲ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἔργα του ἐπιβεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ

160. Ὁ.π., τόμ. Β', σ. 187.

161. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7, τευχ. 71, 1951, σσ. 103-104.

Ποιητής: ἐμοίραζε τὸ χρόνο του τὰ πρωινὰ στὸ ἰσόγειο γραφεῖο τοῦ κτιρίου τοῦ Συλλόγου, τὸ ἐπιλεγόμενο “Ἱερὸν τῆς Ὑγείας”¹⁶², καὶ τὸ βράδυ στὸ “Σπιτάκι”¹⁶³ τῆς Σεβαστοπουλείου Ἑργατικῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας εἶχε τὴν ἐποπτεία τῆς λειτουργίας. Στούς δύο αὐτοὺς χώρους ὁ Δροσίνης καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν ποιητικὴ καὶ πεζογραφικὴ του δημιουργία καὶ τὸ ἐκδοτικὸ του ἔργο ἔγινε κεντρικὸ πρόσωπο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν λαϊκὴ μόρφωση.

Ποιὸ ἦταν ὁμως τὸ κίνητρο γιὰ τὴν δραστηριοποίηση τοῦ Δροσίνης περὶ τὰ ἐκπαιδευτικά, καὶ σὲ ποιά βάση ἐκινήθηκαν οἱ σχετικὲς δραστηριότητές του; Ὁ Πρόλογος τοῦ Ἡμερολογίου “Νέα Ἑλλάς” (1894, 1896), τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε ὁ Δροσίνης μὲ τὸν Κασδόνη, εἶναι ἀποκαλυπτικός:

σκοπὸν ἴδιον θὰ ἔχη (τὸ Ἡμερολόγιο) τὴν κατ’ ἔτος ἀναγραφὴν πάντων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἐθνικὴν πρόοδον καθ’ ὅλας αὐτῆς τὰς φάσεις: πολιτικὴν, κοινωνικὴν, ἐπιστημονικὴν, καλλιτεχνικὴν, ἐμπορικὴν κ.λπ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρόοδος αὕτη, μὴ περιοριζομένη ἐντὸς τῶν ἐπισήμων ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἐπεκτείνεται καὶ πέραν ἀνὰ τὸ διεσπαρμένον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, θὰ διατίθενται ἐπαρκεῖς σελίδες τῆς Νέας Ἑλλάδος καὶ πρὸς τοῦτο. Ἑτεροὶ δ’ εὐάριθμοι σελίδες θὰ συνοψίζωσι στοιχειώδεις καὶ ἀπαραιτήτους γνώσεις περὶ τῶν ξένων κρατῶν, ὅπως ευκολώτερα καὶ πρόχειρος καθίσταται οὕτω ἡ μετὰ τῆς ἡμετέρας πατρίδος παραβολή.

Λίγο ἀργότερα, τὸ 1898, στὸ εἰσαγωγικὸ ἄρθρο¹⁶⁴ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Δροσίνης “Ἐθνικὴ Ἀγωγή” (1898-1903) προϋποθέσεις γιὰ τὴν πρόοδο τίθενται ἡ ἐθνικὴ διαπαιδαγώγησις, ἡ ἐκπαίδευση καὶ εὐρύτερα ἡ λαϊκὴ μόρφωση:

ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ πρόοδος πάσης ἐλευθέρως πολιτείας ἐδραιοῦνται ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν πολιτῶν, ἐνὶ λόγῳ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς.

162. Ὁ Δροσίνης μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα ὀφείλεται στὸν φιλόλογο καὶ συνεργάτη τῶν ἐκδόσεων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων Γ. Γρατσιᾶτο καὶ συνδέεται μὲ τὴν ὑπαρξὴ στὸ γραφεῖο ἀντιγράφου προτομῆς τῆς Ὑγείας τῆς Τεγέας. Βλ. Γ. Δροσίνης, Σκόρπια Φύλλα τῆς ζωῆς μου, τόμ. Δ’, ὁ.π., σσ. 49-50

163. Πρόκειται γιὰ τὸν Οἰκίσκο τῆς Σεβαστοπουλείου Ἑργατικῆς Σχολῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε κτισθῇ ὡς κατοικία τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς σὲ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀριστ. Μπαλάνου· τὸ 1990 ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων προέβη στὴν ἐπισκευὴ τοῦ ἱστορικοῦ Οἰκίσκου. Βλ. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἐκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σ. 305. Τὴ ζωὴ του στὸ “Σπιτάκι” περιγράφει ὁ Δροσίνης στὰ “Σκόρπια Φύλλα”, τόμ. Β’, ὁ.π., σσ. 201-212.

164. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, τόμ. Α’, σ. 1.

Ἡ δὲ ἐθνικὴ ἀγωγή τρία ἔχει κέντρα κατ' ἀντιοῦσαν κλίμακα: τὸν Οἶκον, τὸ Σχολεῖον, τὴν Κοινωνίαν· κατ' ἐξοχὴν ὅμως κέντρον αὐτῆς εἶναι τὸ σχολεῖον, ἐξασκοῦν τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἐτέρων δύο.

Εἰκοσιτρία χρόνια ἀργότερα, στὸ “Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος” (1922-1936) ὁ στόχος συμπληρώνεται μὲ τὴν γνώση τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τὴν προβολὴ τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἴδιος στόχος, ὁ ὅποιος ἀπηχεῖ τὴν ἐθνικὴν ἰδεολογίαν τοῦ Μεσοπολέμου, διακρίνει τὶς εἰδικὲς ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, ὅπως τὰ “Ἐθνικὰ Δημοσιεύματα” (1919-1926), τὴν “Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Βιβλιοθήκη” (1927-1939) καὶ τὸ περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου “Ἑλληνικά” (1928-1936)¹⁶⁵, ἐκδόσεις γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων ἡ συμβολὴ τοῦ Δροσίνου ἦταν οὐσιαστικὴ¹⁶⁶.

Κίνητρο λοιπὸν γιὰ τὶς εκπαιδευτικὲς δραστηριότητες τοῦ Δροσίνου καὶ γενικώτερα γιὰ τὴν εὐρύτερη δραστηριότητά του εἶναι ἡ πρόοδος τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς διάστασιν. Αὐτὴ τὴν πρόοδο, πού τὴν ὑπαγορεύει ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἀλλὰ καὶ ἡ πραγματιστικὴ ἀντίληψη, ὑπηρετεῖ συστηματικὰ σὲ ἀτομικὸ καὶ συλλογικὸ ἐπίπεδο ὁ Δροσίνης, κινοῦμενος στὸν ἀξονα ἐκπαίδευση - ἀγωγή - μόρφωση. Τὸ περιοδικὸ “Ἑθνικὴ Ἀγωγή”, οἱ σχολικαὶ βιβλιοθήκες, τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριον, ἡ Σεβαστοπούλειος Ἑργατικὴ Σχολή, τὰ “Ὡφελίμα Βιβλία” δίνουν σαφῶς τὴν σημειολογίαν τῆς δραστηριότητος τοῦ Δροσίνου στὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως, δραστηριότητος μὲ τὴν ὁποία ὁ Δροσίνης ἐκπροσωπεῖ σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τὴν γενίαν του ὡς “πραγματοποιὸς” καὶ “κοινωνικός” καὶ ὡς “δημιουργὸς παιδείας”.

165. Τοὺς σχετικοὺς πίνακες τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν τοῦ Συλλόγου βλ. εἰς Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 335-337.

166. Ἑλένη Μπελιᾶ, Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας, 1899-1999, ὁ.π., σσ. 178-191.

ABSTRACT

Helen D. Belia, *Educational Activities of G. Drosinis*

The activities of G. Drosinis in the field of education are part of a wide range of interests, which he developed during the years 1880-1910, a period which was marked by spectacular developments in Greece, in the field of education among others. His interest was motivated by a desire for the national, social and economic progress of the Greek state. Both as an individual and through collective work, and along the pivot "education –upbringing–enlightenment", Drosinis served this idea of progress, guided by national honour and realism.

The educational activities of Drosinis involved two main areas: education and publications. Drosinis' initiatives in the first area involved matters of education per se and materialized through the pertinent activities of the Society for the Dissemination of Useful Books. In the second area, his interference in matters of education was indirect. He used certain publications as a forum for reflection on questions of education. He also served the dissemination of education and upbringing by means of articles and separate publications.

Among the intellectuals of his age and as far as his educational activity is concerned, Drosinis was favoured by conjuncture. His personal interest in education found fertile ground in the Society for the Dissemination of Useful Books, whose aims included education and the broader enlightenment of the people. Since the foundation of the Society, Drosinis stood near its founder D. Vikelas, a close associate and Secretary of the Society. Drosinis adopted Vikelas's views, was inspired by them and devoted himself to the practical problems related to their realization. The school libraries, the Educational Conference of 1904, the Educational Museum and the Pedagogical Library of the Society, the Sevastopoulion Workers' School, the Society's publications are the main manifestations of the close collaboration between Vikelas and Drosinis.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

